

คู่มือการพัฒนา พื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต เพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มีหนี้สิน

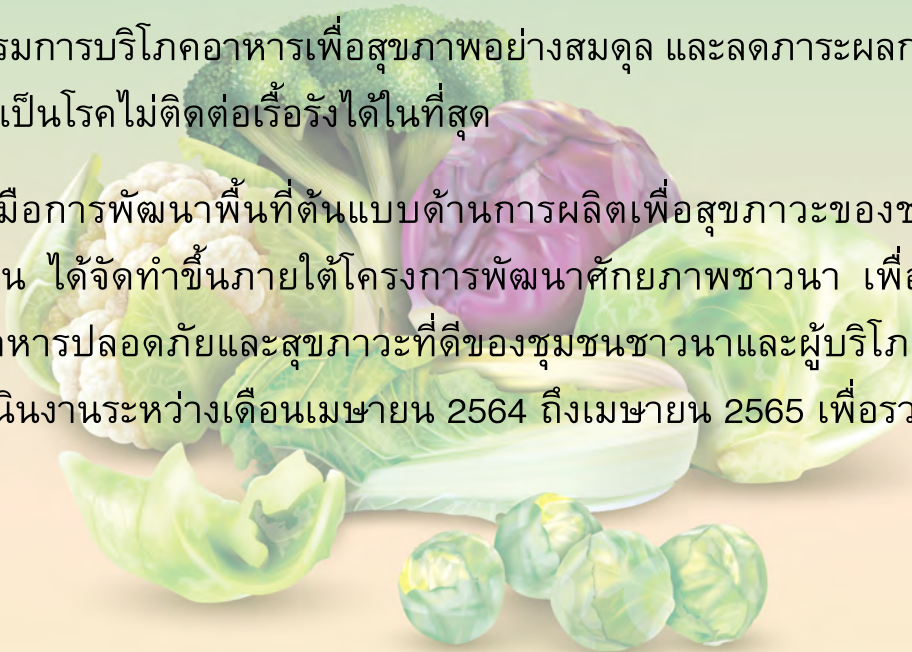
โดย มูลนิธิชีวิตไท (Local Act)
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

คำนำ

มูลนิธิตวีตไท (Local Act) เป็นองค์กรที่ดำเนินงานเพื่อส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินมาอย่างยาวนานนับสิบปี รวมทั้งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561 เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรอย่างครบวงจรทั้งการผลิต การตลาด และการบริโภค ตามห่วงโซ่อุปทาน เพื่อนำไปสู่การบรรเทาภาระหนี้สินของเกษตรกรที่มีสาเหตุหลักมาจากการมีต้นทุนการผลิตที่สูงและราคาผลผลิตตกต่ำลง ที่สำคัญเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหาร สร้างคุณภาพและความปลอดภัยของอาหาร และส่งเสริมการบริโภคอาหารที่ได้โภชนาการเหมาะสมตามวัย นำไปสู่พฤติกรรมบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพอย่างสมดุล และลดภาระผลกระทบจากการเป็นโรคไม่ติดต่อเรื้อรังได้ในที่สุด

คู่มือการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มีหนี้สิน ได้จัดทำขึ้นภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพชาวนา เพื่อสร้างแหล่งอาหารปลอดภัยและสุขภาวะที่ดีของชุมชนชาวนาและผู้บริโภค ที่มีการดำเนินงานระหว่างเดือนเมษายน 2564 ถึงเมษายน 2565 เพื่อรวบรวม

กระบวนการพัฒนาการผลิตของเกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนจากการผลิตที่พึ่งพา
สารเคมีมาเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ ที่ทางมูลนิธิมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง
เพื่อส่งเสริมให้เกิดการตกผลึกทางความคิดและเกิดการปรับเปลี่ยนวิถี
การผลิตของเกษตรกรด้วยตนเอง

มูลนิธิฯ หวังเป็นอย่างยิ่งว่า คู่มือการพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตนี้ จะ
เป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการนำไปใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมเกษตรกร
ให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตสู่การผลิตเกษตรอินทรีย์ เพื่อสร้างความ
มั่นคงทางอาหารทั้งต่อเกษตรกร ครอบครัว ชุมชน และสังคมต่อไป

มูลนิธิชีวิตไท (Local Act)

เมษายน 2565

สารบัญ

ส่วนที่ 1

ที่มาของการจัดทำคู่มือ

หน้า

6

1.1 หลักการและเหตุผล

6

1.2 วัตถุประสงค์ในการจัดทำคู่มือ

10

1.3 ประโยชน์ที่จะได้รับ

10

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

10

1.5 วิธีการศึกษา

11

1.6 ข้อยกเว้นในการศึกษา

12

ส่วนที่ 2

บริบท/ลักษณะสำคัญของพื้นที่เป้าหมาย

13

2.1 กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท

14

2.2 กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รพ.สต.บางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท (หรือกลุ่มปลูกผักอินทรีย์)

16

2.3 กลุ่มเกษตรกรศูนย์เรียนรู้ชุมชน ป่วย อังภากรณ์ ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท หรือกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบางซุดร้อยใจ

18

2.4 กลุ่มวิสาหกิจชุมชนปันสุขออร์แกนิกกรุ๊ป ตำบลหน้าพระลาน อำเภोजเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี

19

ส่วนที่ 3

กระบวนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะ
ของชาวนาที่มีหนี้สิน

หน้า

21

3.1 แนวคิดการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต

21

3.2 พัฒนาการของการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต

25

3.3 กระบวนการ วิธีการและเครื่องมือในการพัฒนาพื้นที่
ต้นแบบด้านการผลิต

34

ส่วนที่ 4

ผลที่เกิดจากกระบวนการการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบ
ด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มีหนี้สิน

52

ส่วนที่ 5

ปัจจัยเอื้อ/ข้อจำกัด/ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา
ต่อเนื่อง

63

ส่วนที่ 1

ที่มาของการจัดทำคู่มือ

1.1

หลักการและเหตุผล

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่าเกษตรกรไทยต้องประสบปัญหาหนี้สินจากการทำนาและจากการทำอาชีพเกษตรกรรมอย่างต่อเนื่อง ถึงแม้จะมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องก็ตาม ปัญหาหนี้สินที่เกษตรกรต้องเผชิญโดยเฉพาะในปัจจุบันเกิดจากต้นทุนการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงได้โดยเฉพาะจากการนำเทคโนโลยีมาใช้แทนที่แรงงานในครัวเรือน การส่งเสริมให้ใช้ปุ๋ยเคมีในการผลิต รวมทั้งปัญหาราคาผลผลิตที่ตกต่ำมาอย่างยาวนานทั้งๆ ที่ผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะข้าวเป็นอาหารหลักที่คนไทยใช้เพื่อการบริโภค ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้เกษตรกรต้องกู้ยืมจากเจ้าหนี้ในระบบและนอกระบบเพื่อการลงทุนทางการเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพที่เกษตรกรยังยึดเป็นอาชีพหลัก บวกกับเกษตรกรยังคงมีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวแบบเดิมและใช้สารเคมีในการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตปริมาณมากและคุ้มค่ากับการลงทุน

แต่ถึงกระนั้นก็ตาม เกษตรกรยังคงหนีไม่พ้นกับภาระหนี้สินที่เกิดขึ้น และมีความยากลำบากต่อการชำระคืน ซึ่งภาระหนี้สินนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรต้องสูญเสียที่ดินทำกินให้กับเจ้าหนี้ไปในที่สุด **โดยเฉพาะการสูญเสียที่ดินทำกินให้กับนายทุน และสุดท้ายเกษตรกรก็ต้องกลับมาเช่าที่ดินของตนเองจากนายทุน** ในการทำการเกษตร สร้างความขมขื่นใจให้กับเกษตรกรเป็นอย่างมาก

มูลนิธิชีวิตไท (Local Act) เป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ก่อตั้งเมื่อปี 2548 มีประสบการณ์ด้านการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินและการขาดแคลนที่ดินทำกินของเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรที่ทำนา โดยหลักคิดสำคัญคือการพัฒนาศักยภาพและความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรในการจัดการปัญหาและสามารถพึ่งพาตนเองได้ การส่งเสริมองค์ความรู้ รวมทั้งการสื่อสารปัญหาที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรสู่สังคม เพื่อมุ่งให้เกิดการสนับสนุนเกษตรกรโดยเฉพาะการซื้อผลผลิต และมุ่งผลการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ

ตลอดระยะเวลาการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกร มูลนิธิฯ ได้พบบทเรียนสำคัญหลายประการ โดยพบว่า **ปัญหาของเกษตรกรนั้นมีความเรื้อรัง ยาวนาน ซับซ้อน และเปราะบางเชิงโครงสร้างทางสังคม** ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความยากในการแก้ไขปัญหา และอาจต้องใช้เวลายาวนาน ซึ่งผลที่ได้รับอาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาให้เกษตรกรพ้นภาระหนี้สินได้ หรืออาจเป็นเพียงแค่ความพยายามในการแก้ไขปัญหาเท่านั้น

แต่ในทางตรงกันข้าม มูลนิธิฯ ได้พบว่า **มีเกษตรกรบางรายที่ตกผลึกทางความคิดด้วยตัวเองและสามารถปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการทำเกษตรแบบเดิมที่พึ่งพาสารเคมีสู่การทำเกษตรอินทรีย์และเปลี่ยนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวมาผลิตพืชที่หลากหลายแบบผสมผสาน** ซึ่ง

เป็นทางรอดเดียวหากยังคงยึดอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักต่อไป โดยเกษตรกรสะท้อนความรู้สึกได้อย่างชัดเจนว่า ผลกำไรจากการทำเกษตรอินทรีย์นั้น คือ **“ความสุข”** ไม่ใช่ผลกำไรที่เป็น **“ตัวเงิน”** อีกต่อไป

จากบทเรียนการทำงานที่สำคัญนี้ นำไปสู่การทำงานเพื่อต่อยอดและขยายผลในการส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรในการผลิตและการประกอบอาชีพเสริมรายได้เพื่อมุ่งสู่การแก้ไขปัญหาหนี้สินมาอย่างต่อเนื่อง **ซึ่งในระยะ 4 ปีที่ผ่านมา มูลนิธิฯ ได้รับทุนสนับสนุนในการดำเนินงานจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)** นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2561 จนถึงปัจจุบัน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดการ**ผลิตที่ยั่งยืน มีผลผลิตที่ปลอดภัยในการบริโภค** และมีระบบการตลาดทั้งในและนอกท้องถิ่น มีรายได้เพิ่มขึ้นจากการผลิตเกษตรอินทรีย์และอาชีพเสริมรายได้ และมีการขยายผลสู่เกษตรกรในพื้นที่อื่นต่อไป **จนในที่สุดจะนำไปสู่การปลดภาระหนี้สินได้ ซึ่งเป็นผลลัพธ์ในระยะยาว**

แต่อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรนั้น ยังคงต้องมีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องต่อไป เนื่องจากความพร้อมต่อการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีการผลิตของเกษตรกรแต่ละรายไม่เท่ากัน ด้วยเหตุและปัจจัยที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งการดำเนินงานในปีที่ 4 (ปี 2564-2565) นี้มุ่งเน้นการยกระดับพื้นที่เป้าหมายเดิมเป็นพื้นที่เรียนรู้ของชาวนาวิถีใหม่สู่ผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ และยกระดับเป็นศูนย์เรียนรู้สู่เพื่อนเกษตรกร รวมทั้งการทำงานบูรณาการกับภาคีเครือข่าย

คู่มือการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มีหนี้สินนี้ เป็นการรวบรวมกระบวนการ/วิธีการทำงานและเครื่องมือต่างๆ รวมถึงวิธีคิดในการส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพเกษตรกรในการเป็นพื้นที่ต้นแบบการผลิต ภายใต้การสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2561 จนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อองค์กร/หน่วยงาน หรือกลุ่มเกษตรกรที่ต้องการทำงานเพื่อส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรในการผลิตเกษตรอินทรีย์ โดยการนำเนื้อหาสาระไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทในพื้นที่นั้นๆ ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ในการจัดทำคู่มือ

1. เพื่อรวบรวมแนวคิด กระบวน/วิธีการ และเครื่องมือที่สำคัญในการทำงานเพื่อส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรในการเป็นพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต
2. เพื่อถ่ายทอดแนวคิด กระบวน/วิธีการ และเครื่องมือที่สำคัญในการทำงานเพื่อส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรในการเป็นพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตสู่สาธารณะ เพื่อประโยชน์ในการนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทในแต่ละพื้นที่

1.3 ประโยชน์ที่จะได้รับ

หน่วยงาน/องค์กร หรือบุคคลที่มีการดำเนินงานพัฒนาหรือต้องการทำงานพัฒนา เพื่อก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตจากการพึ่งพาสารเคมีมาเป็นการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ได้นำสาระสำคัญในคู่มือนี้ไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบท/พื้นที่ของตน และเป็นการขยายผลแนวคิดและกระบวนการทำงานไปในวงกว้างมากขึ้น

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

แหล่งผลิต หมายถึง พื้นที่ องค์กร ชุมชน หรือกลุ่ม ที่มีการพัฒนากระบวนการผลิต หรือการจัดการฟาร์มแบบเกษตรอินทรีย์ ที่ใส่ใจต่อวิถีจักรการหมุนเวียนของทรัพยากรให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติ และรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ มีปริมาณที่ได้รับเพียงพอ เพื่อให้ได้อาหารที่มีคุณค่า

ทางโภชนาการ มีความปลอดภัยไม่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ ทั้งต่อผู้ผลิต ผู้จำหน่าย และผู้บริโภค รวมทั้งมีความพร้อมในการขยายผลไปสู่พื้นที่ องค์กร ชุมชน หรือกลุ่มต่างๆ

ต้นแบบการปรับตัวของชาวนาที่มีปัญหาหนี้สิน หมายถึง กลุ่มชาวนา ที่มีปัญหาหนี้สิน ขาดแคลนที่ดิน แต่สามารถวิเคราะห์และจัดการปัญหา หนี้สินของตนเองได้ โดยสามารถยกระดับรายได้จากการผลิตแบบเดิมที่ สร้างปัญหาหนี้สิน ปรับมาทำการผลิตแบบอินทรีย์ และลดต้นทุนโดยส่ง ขายตรงให้ผู้บริโภคและตลาดท้องถิ่น มีการวิเคราะห์รายจ่ายครอบครัว ที่ทำ ให้เกิดสมดุลทางการเงิน มีกลุ่ม องค์กร ที่แก้ปัญหาร่วมกันอย่างจริงจังและ ช่วยเหลือกัน ทั้งในด้านการผลิต การแปรรูป และการตลาด หรือแม้กระทั่ง ช่วยเหลือกันในด้านปัญหาหนี้สิน และคดีความที่มากกว่าปัญหาหนี้สิน

1.5 วิธีการศึกษา

การจัดทำคู่มือต้นแบบการผลิต ใช้วิธีการศึกษาข้อมูลจาก 1) เอกสาร รายงานโครงการ อาทิ เอกสารโครงการ รายงานเมื่อสิ้นสุดโครงการ รายงาน การทำกิจกรรม รายงานการถอดบทเรียน เป็นต้น โดยศึกษาตั้งแต่ปี 2561- ปัจจุบัน 2) สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่โครงการและกลุ่มเป้าหมาย 3) ร่วมเวทีถอด บทเรียนเมื่อสิ้นสุดโครงการ โดยจะนำข้อมูลที่ได้รับ มาประมวลและวิเคราะห์ ร่วมกัน เพื่อนำมาจัดทำเป็นคู่มือ

1.6 ข้อจำกัดในการศึกษา

การพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มี
หนี้สิน ภายใต้โครงการ **“โครงการพัฒนาศักยภาพชาวนาเพื่อสร้าง
แหล่งอาหารปลอดภัยและสุขภาวะที่ดีของชุมชนชาวนาและผู้บริโภค”**
เป็นการจัดทำโครงการกับเกษตรกร/กลุ่มเกษตรกรที่มีภาระหนี้สิน มีความ
เสี่ยงสูงต่อการสูญเสียที่ดินทำกิน จะมีเพียงเกษตรกรบางส่วนที่ไม่มีภาระ
หนี้สินหรือมีหนี้สินแต่สามารถชำระคืนได้ตามเวลา

ส่วนที่ 2

บริบท/ลักษณะสำคัญ ของพื้นที่เป้าหมาย

โครงการพัฒนาศักยภาพชาวนาเพื่อสร้างแหล่งอาหารปลอดภัยและ
สุขภาวะที่ดีของชุมชนชาวนาและผู้บริโภค (2564-2565) ได้กำหนดพื้นที่
เป้าหมายในการดำเนินงานไว้ 9 พื้นที่ ครอบคลุม 5 จังหวัด ได้แก่ ชัยนาท
สระบุรี สุพรรณบุรี กาญจนบุรี และพิษณุโลก โดยโครงการฯ ได้คัดเลือก
กลุ่มเกษตรกรเดิมที่เคยร่วมงานกันมาก่อนและสามารถยกระดับเป็นพื้นที่
เรียนรู้ด้านการผลิต 4 กลุ่ม/พื้นที่ เพื่อต่อยอดและขยายผลการดำเนินงาน
และยกระดับเป็นศูนย์เรียนรู้ของชาวนาวิถีใหม่ที่สามารถปรับตัวโดยเฉพาะ
ในสถานการณ์ที่ไม่ปกติ สู่การเป็นผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งการ
บูรณาการการทำงานร่วมกับภาคีเครือข่าย โดยเกษตรกร 4 กลุ่ม/พื้นที่ ได้แก่

กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท

เป็นกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561 จนถึงโครงการปัจจุบัน เพื่อร่วมกระบวนการในการส่งเสริมศักยภาพในการแก้ไขปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการทำการเกษตรและป้องกันการสูญเสียที่ดินทำกิน โดยเกษตรกรที่เป็นสมาชิกของกลุ่มส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก และกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตจากการเป็นหนี้ มีความเสี่ยงสูงต่อการเสียที่ดินทำกิน และเกษตรกรบางรายกำลังเผชิญปัญหาการถูกฟ้องร้องจากเจ้าหนี้

ในการเข้าร่วมโครงการตั้งแต่ปี 2561 เป็นต้นมา ทำให้เกษตรกรบางส่วนเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการผลิตและเกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิต เพื่อลดต้นทุนการผลิตเป็นอันดับแรก และมีการเพาะปลูกแบบผสมผสานแทนที่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เพื่อสร้างรายได้เสริมจากผลผลิตดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรบางรายได้ริเริ่มประกอบอาชีพเสริมเพื่อสร้างรายได้เพิ่ม เป็นการบรรเทาหนี้ที่หนักลง และเกษตรกรบางรายสามารถซื้อที่ดินกลับคืนมาได้

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รพ.สต.บางซุด

สำหรับการเข้าร่วมโครงการในปีที่ 3 (ปี 2563) โครงการขยายผลการทำงานร่วมกับสมาชิกครอบครัวของเกษตรกร เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ การตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกครอบครัว และเป็นการสร้างแรงผลักดันให้เกิดการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิต ซึ่งผลการดำเนินงานในปีนี้ได้นำเครื่องมือ **“กราฟชีวิต 7 ด้าน”** และ **“แผนธุรกิจแก้หนี้”** มาปรับใช้ เพื่อให้เกิดการทบทวนและวิเคราะห์ตนเองในหลายมิติ มีการวางแผนเป้าหมายชีวิตให้ชัดเจน เพื่อจะนำไปสู่วิธีการแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเอง และได้ใช้เครื่องมือ **“แผนธุรกิจแก้หนี้”** ในการจัดทำแผนธุรกิจแก้หนี้ เป็นการต่อยอดการทำเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพเดิม หรือการทำอาชีพเสริมรายได้อาชีพใหม่ โดยโครงการได้สนับสนุนงบประมาณบางส่วนในการประกอบอาชีพตามแผนธุรกิจแก้หนี้ที่เกษตรกรแต่ละรายจัดทำขึ้น ซึ่งผลการจัดทำโครงการในปีนี้ทำให้เกษตรกรมีผลผลิตทางการเกษตรที่หลากหลายมากขึ้น มีอาชีพเสริมรายได้ ช่วยให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและเริ่มมีการออมเงินไว้สำหรับชำระหนี้สิน

ผลจากการเข้าร่วมโครงการของกลุ่มเกษตรกร ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงด้านวิถีในการผลิตและการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต และการประกอบอาชีพเสริมรายได้ ซึ่งนำไปสู่การบรรเทาภาระหนี้สิน และลดความเสี่ยงในการสูญเสียที่ดินทำกิน รวมทั้งเกษตรกรจะได้รับประโยชน์ในด้านการมีแหล่งผลิตอาหารปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และเพื่อจำหน่ายให้กับผู้บริโภคภายในชุมชนและผู้บริโภคทั่วไป นับได้ว่าเป็นการปรับเปลี่ยนที่ส่งผลดีในหลายด้าน จากพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มเกษตรกรดังที่กล่าวมา การเข้าร่วมโครงการในปีที่ 4 โครงการจึงมุ่งส่งเสริมให้กลุ่มเกษตรกรได้พัฒนาตนเองและยกระดับเป็น **“ผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตร”** เพื่อเป็นแหล่งรวบรวมผลผลิตทางการเกษตรของสมาชิกกลุ่ม และจัดจำหน่ายทั้งในตลาดท้องถิ่น ตลาดออนไลน์ และตลาดองค์กร เพื่อขยายฐานผู้บริโภคให้กว้างมากขึ้น รองรับผลผลิตที่จะมีเพิ่มขึ้น

ผลจากการที่กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ได้เข้าร่วมโครงการตลอดระยะเวลา 4 ปีต่อเนื่องนี้ ทำให้เห็นพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการผลิตรายการจำหน่าย และการให้บริการอาหารปลอดภัย รวมทั้งการปรับตัวเพื่อแก้ไขปัญหาภาระหนี้สิน ทำให้กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจรสามารถเป็นพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต และสามารถขยายผลสู่เกษตรกรกลุ่มอื่นได้นำความรู้และวิธีการปรับตัวไปประยุกต์ใช้ เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและนำไปสู่การแก้ไขปัญหาหนี้สิน แต่อย่างไรก็ตาม การที่เกษตรกรกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีภาวะหนี้สินสูงและอยู่ในภาวะวิกฤตด้านหนี้สิน กลับกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและพฤติกรรมการผลิตเช่นเดียวกัน

กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร

2.2

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รพ.สต.บางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท (หรือ กลุ่มปลูกผักอินทรีย์)

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) หรือกลุ่มปลูกผักอินทรีย์ เข้าร่วมโครงการตั้งแต่ปี พ.ศ. 2562 เป็นกลุ่มที่เป็นกำลังสำคัญในการทำงานด้านอาสาสมัครป้องกันโรค ส่งเสริมการออกกำลังกาย การฟื้นฟูผู้ป่วยติดเตียงร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบางซุด รวมทั้งมีความรู้เรื่องการบริโภคอาหารปลอดภัย และมีความสนใจการปลูกพืชผักอินทรีย์เป็น

พื้นฐานเดิมอยู่แล้ว แต่ทางกลุ่มยังขาดองค์ความรู้ในการปลูกผักอินทรีย์ เมื่อได้เข้าร่วมโครงการในปีแรก (ปี 2562) จึงกลายเป็นกลุ่มที่เป็นกำลังสำคัญในการส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่หันมาบริโภคผักผลไม้ปลอดภัยอย่างเพียงพอตามนโยบายของรพ.สต.บางซุด และทางกลุ่มได้ร่วมกันใช้พื้นที่ 4 ไร่ที่เป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่าในชุมชนเป็นพื้นที่ปลูกพืชผักและสมุนไพรอินทรีย์ไว้เพื่อการบริโภค

สำหรับการเข้าร่วมโครงการในปีที่ 2 (ปี 2563) โครงการได้ขยายผลการทำงานกับสมาชิกครอบครัวในการถ่ายทอดแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการปลูกพืชผักอินทรีย์ไว้เพื่อการบริโภค และทำให้เกิดการดูแลสุขภาพตามหลักแพทย์วิถีธรรม และได้นำเครื่องมือ **“กราฟชีวิต 7 ด้าน”** และ **“แผนธุรกิจแก้หนี้”** มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดการทบทวนและวิเคราะห์ตนเองในมิติต่างๆ ตั้งเป้าหมายชีวิต และนำไปสู่แนวทางแก้ไขปัญหานี้สินให้กับสมาชิกบางรายที่มีภาระหนี้สิน ซึ่งผลการดำเนินงานในปีนี้ ทำให้สมาชิกกลุ่มมีรายได้จากการปลูกผักอินทรีย์ และรายได้จากการทำปุ๋ยจากมูลไส้เดือน การทำน้ำส้มควันไม้ เป็นต้น

การเข้าร่วมโครงการในโครงการปีนี้ (ปี 2564) มุ่งเน้นให้เกิดการพัฒนาให้เป็นแหล่งผลิตพืชผักอินทรีย์และสมุนไพรที่หลากหลาย เชื่อมโยงกับตลาดท้องถิ่นและตลาดออนไลน์ ซึ่งจะเห็นได้ว่ากลุ่มปลูกผักอินทรีย์สามารถเป็นพื้นที่ต้นแบบในการถ่ายทอดแนวคิดการปลูกพืชผักอินทรีย์และพืชสมุนไพร เพื่อสุขภาพ ขยายผลสู่พื้นที่หรือกลุ่มเกษตรกรอื่นที่สนใจในพื้นที่ และสามารถยกระดับเป็นผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรได้

กลุ่มเกษตรกรศูนย์เรียนรู้ชุมชน ป้าย อังภากรณ์ ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท หรือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบางซุดร้อยใจ

เป็นกลุ่มเกษตรกรที่สมาชิกส่วนหนึ่งเคยเป็นสมาชิกของกลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี เข้าร่วมโครงการเมื่อปี พ.ศ. 2562 ซึ่งในปีแรกนี้สมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้การประกอบอาชีพเสริมจากต้นทุนเดิมของกลุ่มที่มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากกล้วยที่มีการปลูกกันอยู่จำนวนมาก โดยการต่อยอดเป็นการทำแปรงกล้วย การทำคุกกี้ กล้วยอบเนย กล้วยฉาบ กล้วยอบ เป็นต้น รวมถึงทำการตลาดออนไลน์เพื่อขายผลิตภัณฑ์

ในปีที่ 2 (ปี 2563) ทางกลุ่มได้เข้าร่วมโครงการต่อเนื่อง และโครงการได้นำเครื่องมือ **“กราฟอยู่ดีมีสุข”** และ **“แผนธุรกิจแก้หนี้”** มาประยุกต์เพื่อให้เกษตรกรได้ทบทวนและวิเคราะห์ตัวเอง รวมทั้งหาแนวทางแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง โดยโครงการให้การสนับสนุนงบประมาณบางส่วนในการประกอบอาชีพเสริมรายได้ ที่ได้รับจากการใช้เครื่องมือ **“แผนธุรกิจแก้หนี้”** ส่งผลให้มีเงินหมุนเวียนภายในกลุ่ม และได้จดทะเบียนเป็นกลุ่ม **“วิสาหกิจชุมชนบางซุดร้อยใจ”**

กลุ่มเกษตรกรศูนย์เรียนรู้ชุมชน ป้าย อังภากรณ์

ในปีนี้ (ปี 2564) โครงการได้ดำเนินงานเพื่อพัฒนาและยกระดับกลุ่มให้เป็นศูนย์เรียนรู้ด้านการผลิต และขยายผลโดยการเป็นพี่เลี้ยงให้กับกลุ่มพันธมิตรการเกษตรกรบ้านนางบวช จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นกลุ่มใหม่ที่สนใจเข้าร่วมโครงการในปีนี้ด้วย นอกจากนี้ทางกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบางซูด ร้อยใจมีความโดดเด่นด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่ได้เรียนรู้จากกลุ่มและจากการเข้าร่วมโครงการ จึงสามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านวิธีคิดและการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต

2.4

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนปันสุขออร์แกนิกกรุ๊ป ตำบลหน้าพระลาน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสระบุรี

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนปันสุขออร์แกนิกกรุ๊ป เข้าร่วมโครงการปีแรกเมื่อปี 2562 เป็นกลุ่มที่ปรับเปลี่ยนการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ เนื่องจากได้รับผลกระทบจากมลพิษของโรงโม่หินที่มีอยู่จำนวนมากในพื้นที่ จึงเล็งเห็นว่าการมีสุขภาพดีเป็นสิ่งสำคัญ จึงได้รวมตัวกันและหันมาเพาะปลูกแบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้มีผลผลิตปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภคและการจำหน่าย มีความปลอดภัยต่อสุขภาพทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยกลุ่มได้ทำการผลิตและแปรรูปเพื่อจัดจำหน่ายทั้งภายในตลาดท้องถิ่น และมีพ่อค้าคนกลางมารับผลผลิต นอกจากนี้ยังมีการรวบรวมผลผลิตโดยเฉพาะพืชผักผลไม้ และผลิตภัณฑ์จากสัตว์ จากเกษตรกรภายในกลุ่มตามออเดอร์ของผู้บริโภคในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล นอกจากนี้ทางกลุ่มกำลังเปิดตลาดเพิ่มเติมทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ผ่านการขายระบบออนไลน์

ลักษณะของเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่ม เป็นเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินน้อยหรือไม่มีภาระหนี้สินเลย มีสถานะทางสังคมในการเป็นผู้นำชุมชนและอสม. เป็นต้น

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านสุขออร์แกนิกกรุป

เมื่อเข้าร่วมโครงการในปีแรก (ปี 2562) โครงการได้สนับสนุนก้อนเห็ดชนิดต่าง ๆ ตามความต้องการของกลุ่ม รวมทั้งการอบรมเรื่องการขยายพันธุ์ฟิช การลดรายจ่ายในครัวเรือน และการอบรมเรื่องการจัดจำหน่ายและการตลาด ซึ่งเป็นการต่อยอดอาชีพเกษตรกรรมให้กับสมาชิกกลุ่ม

ในปีที่ 2 (ปี 2563) โครงการได้ส่งเสริมความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์จากกลุ่ม อาทิ การปลูกผักหวาน การทำเชื้อเห็ด การเตรียมแปลงในระบบเกษตรอินทรีย์ การปลูกผักตามฤดูกาล การตอนกิ่งไม้ การเลี้ยงไก่ไข่และไก่เนื้อในระบบอินทรีย์ รวมทั้งการส่งเสริมองค์ความรู้เรื่องการทำการตลาดพรีออเดอร์และตลาดออนไลน์ รวมทั้งได้ขยายผลแนวคิดและการทำเกษตรอินทรีย์ไปยังครัวเรือนที่สนใจในพื้นที่ได้จำนวนมาก

ในการเข้าร่วมโครงการปีนี้ (ปี 2564) โครงการมุ่งหวังทำงานเรื่องการพัฒนาผลิตภัณฑ์อินทรีย์ และหนุนเสริมให้เกิดการกระจายผลผลิตอาหารปลอดภัยเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน พัฒนาระบบการขายออนไลน์เพื่อขยายผลสู่ผู้บริโภควงกว้าง รวมทั้งยกระดับเป็นผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรอินทรีย์

ส่วนที่ 3

กระบวนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้าน การผลิตเพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มีหนี้สิน

3.1 แนวคิดการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต

3.1.1 แนวคิดการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้เรียนรู้ปัญหา วิเคราะห์ปัญหาและแก้ปัญหาด้วยตัวเอง

แนวคิดการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้เรียนรู้ปัญหา วิเคราะห์ปัญหา และแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง เป็นแนวคิดสำคัญที่มูลนิธิฯ ใช้เป็นแนวคิดหลักในการทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินชาวนามาจนกระทั่งการทำงานเพื่อส่งเสริมการผลิตที่ยั่งยืนภายใต้การสนับสนุนทุนจากสสส. ซึ่งการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรให้สามารถเรียนรู้และแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองได้ เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะทำให้เกิดความยั่งยืนในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม โดยเริ่มจากการชวนให้เกษตรกรได้คิด ทบทวน และวิเคราะห์ตนเองในด้านต่าง ๆ ที่เป็นต้นเหตุหรือสาเหตุของภาวะวิกฤตหนี้สินและเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดินทำกิน

อันเนื่องมาจากการเป็นหนี้สิน โดยเฉพาะคำถามที่เกี่ยวข้องกับทำเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพหลักและยังคงมีการทำเกษตรแบบเดิมมาอย่างยาวนานทั้งๆ ที่เกษตรกรรู้ดีว่าการทำเกษตรแบบเดิมนั้น ได้ผลผลิตไม่คุ้มค่ากับการลงทุน หรือนำไปสู่การเป็นหนี้สินที่พอกพูน ยากลำบากต่อการปลดภาระหนี้สิน การที่เกษตรกรได้คิด ทบทวน และวิเคราะห์สิ่งเหล่านี้ด้วยตนเอง จะนำไปสู่การตกผลึกทางความคิด และการตัดสินใจปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีการผลิตหากเกษตรกรยังคงยึดอาชีพต่อไป หรืออย่างน้อยเกษตรกรที่ยังไม่พร้อมจะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแต่ได้มีโอกาสคิด ทบทวน และวิเคราะห์ตนเองในเรื่องการผลิตแบบเดิมที่เป็นสาเหตุสำคัญในภาระหนี้สิน และอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับเกษตรกรที่พร้อมปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตแล้วเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสมก็อาจนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมได้ในที่สุด นอกจากนี้ยังชวนให้เกษตรกรได้มองและลองวางแผนอนาคตหากต้องมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเป็นเกษตรในรูปแบบใหม่ เพื่อลดต้นทุนการผลิตเป็นเป้าหมายแรก

หากเกษตรกรสามารถตกผลึกทางความคิด หรือเกิดการระเบิดจากข้างใน การปรับเปลี่ยนวิธีคิดและพฤติกรรมการผลิตจึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยง่ายและเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนในที่สุด

3.1.2 การให้ความรู้แก่เกษตรกร

การให้ความรู้แก่เกษตรกรให้ตรงกับความต้องการ เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดเกษตรกรเกิดความรู้ และเกิดความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ซึ่งจากประสบการณ์การทำงานกับเกษตรกรที่ผ่านมาพบว่า เกษตรกรมีการทำเกษตรด้วยวิธีการเดิมมาอย่างยาวนานต่อเนื่องโดยเฉพาะการทำเกษตร

ที่พึ่งพาสารเคมีในการผลิต มีความเชื่อและวิธีการผลิตแบบเดิมๆ ซ้ำๆ การใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและแมลงตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมแปลงไปจนกระทั่งก่อนเก็บเกี่ยว การใช้ปุ๋ยเคมีโดยไม่มีการตรวจวิเคราะห์ดิน ทำให้เกิดการใช้ปุ๋ยเคมีเกินความต้องการของดินและพืช ซึ่งทำให้เกิดต้นทุนการผลิตที่สูง โดยที่เกษตรกรหลีกเลี่ยงไม่ได้ จนกลายเป็นตกอยู่ในภาวะจำยอมในการมีต้นทุนการผลิตที่สูง ในขณะที่ราคาผลผลิตไม่ได้สูงตามต้นทุน

สิ่งที่พบเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรไม่มีความรู้ในการผลิตรูปแบบอื่น เพื่อเป็นทางเลือกให้เกษตรกรได้มีโอกาสทดลองใช้หรือปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ดังนั้นการเติมเต็มองค์ความรู้ด้านการผลิตให้กับเกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต หรือผู้ที่ยังไม่พร้อมจะปรับเปลี่ยนนั้น ล้วนมีความสำคัญทั้งสิ้น อย่างน้อยก็เป็นองค์ความรู้เพื่อเป็นทางเลือกให้กับเกษตรกรไว้ปรับใช้ในการผลิต โดยการให้องค์ความรู้ด้านการผลิตนี้อยู่ภายใต้แนวคิดการเติมเต็มองค์ความรู้เดิมของเกษตรกร

กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่องแนวคิดและเทคนิคเกษตรอินทรีย์แก่เกษตรกร

โดยโครงการได้จัดให้มีการให้องค์ความรู้ด้านการผลิตเกษตรอินทรีย์ แก่เกษตรกรในรูปแบบต่างๆ ตามความเหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการอบรม ศึกษาดูงาน หรือการฝึกปฏิบัติ นอกจากการให้ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ แล้ว โครงการยังมีการให้ความรู้เรื่องการบริหารจัดการการเงิน อาทิ การฝึก ทำบัญชีครัวเรือน อย่างน้อยเกษตรกรต้องมีการจดบันทึกรายรับ รายจ่าย กำไร ขาดทุน เป็นต้น เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการจัดระบบการ ใช้เงิน และนำไปสู่การมีเงินออม เพื่อสามารถชำระหนี้สินได้ตามกำหนด

3.1.3 การสื่อสารสู่สาธารณะ

การสื่อสารสู่สาธารณะเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่สำคัญ โครงการได้จัดทำ ผลงานวิชาการหลายชิ้นที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของเกษตรกรที่มีภาระ หนี้สิน เพื่อเผยแพร่สู่สังคมและหวังผลเชิงนโยบายที่จะสนับสนุนเกษตรกร ในด้านต่างๆ

นอกจากนี้การสื่อสารสู่สาธารณะ ยังเป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจ แก่ผู้บริโภคถึงขั้นตอน/กระบวนการผลิตเกษตรอินทรีย์ และการปรับเปลี่ยน พฤติกรรมการผลิตสู่การผลิตเกษตรอินทรีย์ เพื่อสร้างให้ผู้บริโภคเกิดความ เชื่อมั่นในการผลิตเกษตรอินทรีย์และเกิดกลไกการตั้งราคาร่วมกัน และเกิด การสนับสนุนเกษตรกรด้วยการซื้อผลผลิตอินทรีย์ เป็นการตลาดที่เชื่อมตรง ระหว่างผู้บริโภคและผู้ผลิตโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง

3.2.1 พัฒนาการของโครงการปีที่ 1: การปรับเปลี่ยนจากเกษตรเคมีสู่การผลิตเกษตรอินทรีย์

การทำงานเพื่อส่งเสริมการเป็นต้นแบบด้านการผลิตในปีที่ 1 ภายใต้การสนับสนุนทุนจากสำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ในปี พ.ศ. 2561 โดยโครงการได้วางเป้าหมายให้เกิดต้นแบบด้านการผลิต ซึ่งหมายถึง “พื้นที่ องค์กร ชุมชน หรือกลุ่ม ที่มีการพัฒนากระบวนการผลิตหรือการจัดการฟาร์มแบบเกษตรอินทรีย์ที่ใส่ใจต่อวิถีจักรการหมุนเวียนของทรัพยากรให้เกิดความสมดุลทางธรรมชาติและรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ มีปริมาณอาหารที่ได้รับเพียงพอ เพื่อให้ได้อาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการ มีความปลอดภัยไม่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพทั้งต่อผู้ผลิต ผู้จำหน่าย และผู้บริโภค รวมทั้งมีความพร้อมในการขยายผลไปสู่พื้นที่ องค์กร ชุมชน หรือกลุ่มอื่นๆ ได้”

กิจกรรมการทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพทดแทนการใช้สารเคมีของเกษตรกร

จากนิยามที่กำหนดพื้นที่ต้นแบบด้านผลิตไว้ ได้นำไปสู่วิธีการพัฒนาให้เกิดพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต โดยมีหลักการสำคัญ ได้แก่ พัฒนา ศักยภาพและองค์ความรู้ด้านการผลิตให้แก่เกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยน

พฤติกรรมการผลิตจากเกษตรกรเคยมีสู่การผลิตเกษตรอินทรีย์ โดยกระบวนการพัฒนาเริ่มต้นด้วยการให้เกษตรกรหันกลับมาทบทวนและวิเคราะห์ตนเอง ทบทวนสิ่งที่ประสบความสำเร็จและไม่สำเร็จในชีวิต ทบทวนภาระหนี้สิน ทบทวนการผลิตเกษตรเคมีและต้นทุนการผลิต โดยใช้เครื่องมือสื่อสารเพื่อการเรียนรู้และเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างเกษตรกรด้วยกัน

หลักการสำคัญประการที่สองในการพัฒนาให้เป็นพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต ได้แก่ การให้องค์ความรู้ด้านการผลิตเกษตรอินทรีย์ การจัดจำหน่าย และการทำงานกับผู้บริโภค โดยใช้วิธีการอบรมเชิงปฏิบัติการ ศึกษาดูงาน ลงมือผลิต การติดตามให้คำปรึกษา และถอดบทเรียนการทำงานร่วมกัน รวมทั้งถอดบทเรียนเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เรื่องการปรับตัวและองค์ความรู้ในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์เพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะ

ผลการดำเนินงานเพื่อพัฒนาต้นแบบด้านการผลิต ด้วยการเริ่มปึกธงที่การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์นั้น พบว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีความรู้ ความเข้าใจ ระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์ และมีความมั่นใจจนสามารถวางแผนการผลิตและเริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต มีการทำปุ๋ยหมักอินทรีย์ เพื่อปรับปรุงบำรุงดิน ทำสารชีวภาพเพื่อกำจัดโรคพืชโรคแมลง เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรสามารถจัดจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ให้กับผู้บริโภคในท้องถิ่น

แต่อย่างไรก็ตาม ผลการดำเนินโครงการในปีแรกแสดงให้เห็นว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตเกษตรแบบพึ่งพาสารเคมีมาสู่การผลิตแบบเกษตรอินทรีย์นั้น เกิดผลกระทบต่อเกษตรกรทั้งในแง่ของผลผลิตที่ลดลง ยังไม่มีแหล่งจำหน่ายที่รองรับผลผลิตที่แน่นอน หรือการแบกรับภาระด้านการปรับพื้นที่ของพื้นที่ทางการเกษตร เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่โครงการได้บทเรียนและตระหนักต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นการพัฒนา

พื้นที่ต้นแบบอย่างต่อเนื่องต่อไปจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อให้เกิดความยั่งยืนและพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด ซึ่งการพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตยังคงต้องดำเนินงานต่อไปเป็นส่วนต่อขยายด้านความหลากหลายในการผลิต การแปรรูปผลผลิต มาตรฐานการผลิต และขยายการทำงานกับผู้บริโภคร ทั้งผู้บริโภคเชิงสถาบันและผู้บริโภคบุคคล เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจต่อการเกษตรอินทรีย์ และหันมาบริโภคผลผลิตปลอดภัยมากยิ่งขึ้น

3.2.2 พัฒนาการของโครงการปีที่ 2: ยกระดับสู่การผลิตที่ยั่งยืนและครบวงจร (ผลิต แปรรูป จำหน่าย สื่อสารกับผู้บริโภคภายในท้องถิ่น ผู้บริโภคทั่วไป และผู้บริโภคเชิงสถาบัน/องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน)

การพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตในปีที่ 2 นี้ เป็นการต่อยอดความคิดการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตและการขยายผลสู่เกษตรกรกลุ่มใหม่ ซึ่งการพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตในปีนี้ยังคงเน้นการให้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเกษตรอินทรีย์ และการวางแผนการผลิต ความรู้การแปรรูปผลผลิต และมาตรฐานการผลิตโดยเฉพาะการรับรองมาตรฐานแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งเพิ่มการทำงานเพื่อสื่อสารกับผู้บริโภคในท้องถิ่นทั้งผู้บริโภคบุคคลและผู้บริโภคเชิงสถาบัน รวมทั้งการสื่อสารสู่ผู้บริโภคทั่วไปผ่านโซเชียลมีเดีย เพื่อเป็นการเพิ่มฐานผู้บริโภคผลผลิตเกษตรอินทรีย์ให้กว้างมากยิ่งขึ้น เป็นการรองรับผลผลิตที่มีมากขึ้นจากการพัฒนาการผลิตที่หลากหลายและการแปรรูปผลผลิต

กิจกรรมการผลิตครบวงจรของเกษตรกร การผลิต การแปรรูป และการตลาด

นอกจากนี้ยังมีการให้องค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการหนี้สิน การวางแผนด้านการเงิน การจัดทำบัญชีครัวเรือนโดยเฉพาะรายรับและรายจ่าย การลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ครัวเรือน

กระบวนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต ยังคงใช้วิธีการอบรมเชิงปฏิบัติการ ศึกษาดูงาน ลงมือผลิตจริง การติดตามให้คำปรึกษา การสรุปบทเรียนการทำงานร่วมกัน และถอดบทเรียนเพื่อรวบรวมองค์ความรู้ เรื่องการผลิตเกษตรอินทรีย์เพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะ นอกจากนี้ยังมีการสื่อสารกับผู้บริโภคภายในชุมชนและผู้บริโภคทั่วไปผ่านสื่อออนไลน์ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และหันมาบริโภคผลผลิตเกษตรอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งเริ่มมีการทำงานกับผู้บริโภคเชิงสถาบัน ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล เพื่อนำไปสู่การผลักดันนโยบายระดับพื้นที่ในการส่งเสริมให้เกิดการบริโภคผักผลไม้ตามมาตรฐาน

ผลการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต พบว่า มีพื้นที่ขยายการผลิตเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น โดยเกษตรกรที่ปรับเปลี่ยนสู่การผลิตเกษตรอินทรีย์ ในปีที่ 2 นี้ มีความรู้เพิ่มเติมเรื่องการเพิ่มมูลค่าผลผลิตจากการแปรรูป

การรับรองมาตรฐานการผลิต การจัดจำหน่ายผลผลิต และการสื่อสารกับ
ผู้บริโภคเพื่อรองรับการขยายตัวของผู้บริโภคให้มากขึ้น และเป็นการทำให้
เกิดการซื้อขายโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง รวมทั้งมีนโยบายระดับพื้นที่ใน
การส่งเสริมการบริโภคผักผลไม้ให้ได้ตามมาตรฐาน โดยเป็นการบริโภค
ผัก ผลไม้ที่ปลอดภัยจากสารเคมีตกค้าง

จากผลการดำเนินงานในปีที่ 2 ได้ทำให้เห็นได้ว่า เกษตรกรหลาย
กลุ่มมีความมั่นใจการเปลี่ยนแปลงการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์และมีผู้บริโภค
เพิ่มมากขึ้นทั้งในท้องถิ่นและผู้บริโภคจากระบบออนไลน์ รองรับผลผลิตที่
เกิดขึ้นอย่างหลากหลาย จนสามารถเป็นพื้นที่ตัวอย่างหรือพื้นที่เรียนรู้ให้
กับเกษตรกรกลุ่มใหม่ๆ ที่ต้องการปรับเปลี่ยนการผลิตสู่การผลิตเกษตร
อินทรีย์ และเป็นพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตที่ทำงานตลอดห่วงโซ่อาหารตั้งแต่
การผลิต การแปรรูป จัดจำหน่าย และการทำงานสร้างผู้บริโภค ซึ่งถือว่าเป็น
พื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตที่มีแนวโน้มนำไปสู่ความยั่งยืนและพึ่งพาตนเองได้

3.2.3 พัฒนาการของโครงการปีที่ 3: ยกระดับเกษตรกรไปสู่ ผู้ประกอบการเกษตร สร้างอาชีพเสริมรายได้ และพัฒนาเป็นพื้นที่ การเรียนรู้

การพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตในปีที่ 3 เน้นการยกระดับกลุ่ม
เกษตรกรให้เป็นผู้ประกอบการเกษตร เพื่อสร้างอาชีพเสริมรายได้ นอกเหนือ
จากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมในวิถีปกติ รายได้จากการประกอบอาชีพ
เสริมจะมีส่วนช่วยเกษตรกรในการชำระหนี้สินได้ ซึ่งในปีนี้การพัฒนาพื้นที่
ต้นแบบด้านการผลิตนั้น เป็นการดำเนินงานแบบครบวงจรทั้งผลิต แปรรูป
จัดจำหน่าย และการทำงานกับผู้บริโภคเพื่อส่งเสริมการบริโภคปลอดภัย ให้
เป็นแหล่งเรียนรู้และเพื่อการขยายผลสู่พื้นที่เป้าหมายใหม่

กระบวนการพัฒนาพื้นที่ปีนี้มี
มีความแตกต่างจากกระบวนการ
ทำงานสองปีที่ผ่านมา โดยเพิ่มเติม
เครื่องมือ 2 ตัว มาใช้เพื่อช่วยให้
เกษตรกรได้วิเคราะห์ตนเอง เครื่อง
มือตัวแรก คือ **“กราฟอยู่ดีมีสุข”**
ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้เกษตรกร
ได้ทบทวนและวิเคราะห์ตนเองใน
7 ด้าน ช่วยให้เกษตรกรเกิดการ
หันกลับมามองและทบทวนตัวเอง
ในความสัมพันธ์ทางการเงิน เงินออม
การประกันความเสี่ยง สุขภาพ
อาชีพ ทุน และความสัมพันธ์ใน
ครอบครัว นอกจากนี้ยังมีการจัดทำ
เครื่องมือตัวที่สอง คือ **“แผนธุรกิจ
แก้หนี้”** เพื่อให้เกษตรกรมีการ
วางแผนและจัดทำแผนธุรกิจ รวม
ทั้งการส่งเสริมองค์ความรู้ด้าน
เกษตรอินทรีย์ และการทำงานส่งเสริม
ผู้บริโภคอย่างต่อเนื่อง

กิจกรรมการพัฒนาอาชีพเสริมรายได้
เพื่อลดภาระหนี้สินของเกษตรกร

ผลการดำเนินงานเพื่อพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตให้เป็นพื้นที่
เรียนรู้เพื่อการขยายผล พบว่า เกิดพื้นที่ต้นแบบที่สามารถยกระดับเป็น
แหล่งเรียนรู้เพื่อการขยายผลได้ โดยพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตนี้มีการ
ทำงานตามห่วงโซ่อาหารตั้งแต่การผลิต การแปรรูป จัดจำหน่าย และการ
ทำงานกับผู้บริโภค มีองค์ความรู้ด้านการผลิตเกษตรอินทรีย์ มีการผลิต

และมีผลผลิตเกษตรอินทรีย์มากกว่า 15 ชนิด เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และเพื่อจำหน่ายให้กับผู้บริโภค มีผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากการต่อยอด อาชีพเดิม ได้แก่ น้ำส้มควันไม้ และปุ๋ยมูลไส้เดือน รวมทั้งมีรายได้จากการ ประกอบอาชีพเสริมและการต่อยอดอาชีพเดิม ได้แก่ การปลูกข้าวอินทรีย์ และบริหารจัดการขมว่างให้กับหน่วยงานในพื้นที่ ทำให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น เฉลี่ยเดือนละ 700–3,000 บาท และมีเงินออมเฉลี่ยเดือนละ 300–1,000 บาท

นอกจากนี้เกษตรกรยังคงมีการจัดบันทึกรายรับ รายจ่าย เพื่อ จัดทำบัญชีครัวเรือน รวมทั้งมีเงินออม รวมทั้งมีการขยายผลแนวคิด การปรับเปลี่ยนการผลิต และการเป็นผู้ประกอบการเกษตรสู่เกษตรกรกลุ่ม ใหม่ 2 พื้นที่ ได้แก่ **กลุ่มวิสาหกิจชุมชนโพธิ์พร้อมจิต** และ**กลุ่มพันธมิตร การเกษตรกรบ้านนางบวช**

3.2.4 พัฒนาการของโครงการปีที่ 4: ยกระดับเป็นพื้นที่เรียนรู้ ของชุมชนชาวนาวิถีใหม่ สู่การเป็นผู้ประกอบการอินทรีย์ ขยายผลสู่ เพื่อนเกษตรกร และทำงานบูรณาการภาคีเครือข่าย

เป็นการปรับตัวตามสถานการณ์การเกิดโรคระบาดโควิด-19 ในการ พัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตในปีนี้จะเน้นการยกระดับเป็นพื้นที่เรียนรู้ ของชุมชนชาวนาวิถีใหม่ กล่าวคือ การทำงานโดยใช้ระบบออนไลน์มากขึ้น เพื่อแทนการลงพื้นที่ และทำการตลาดผ่านระบบออนไลน์ และมุ่งสู่การเป็น ผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ โดยเกษตรกรต้องมีผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ แปรนด์ และโลโก้บนผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ของตัวเอง มีการทำตลาดกับผู้บริโภคใน วงกว้างมากขึ้น รวมทั้งมีการทำงานบูรณาการกับภาคีเครือข่าย ทั้งภาครัฐ และองค์กรท้องถิ่น เพื่อเป็นหน่วยงานสนับสนุนให้กับเกษตรกรในด้านต่าง ๆ

หลักการดังกล่าวนี้ได้นำมาสู่การใช้กระบวนการพัฒนาและเครื่องมือต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ ดังนี้

กระบวนการที่ 1:

คัดเลือกและศึกษาข้อมูลกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

กระบวนการที่ 2:

กำหนดข้อตกลงร่วมกันก่อนเริ่มดำเนินงาน

กระบวนการที่ 3:

วิเคราะห์ตัวเอง 8 ด้าน ผ่านเครื่องมือกราฟชีวิต

กระบวนการที่ 4:

จัดทำแผนการดูแลสุขภาพกายใจของตนเองและครอบครัว

กระบวนการที่ 5:

จัดทำแผนการบริหารจัดการการเงินในครัวเรือน แผนการชำระหนี้ และแผนการออมเงิน

กิจกรรมการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ด้านตลาดออนไลน์ของเกษตรกรวิถีใหม่

กระบวนการที่ 6:

จัดทำแผนพัฒนาอาชีพเสริมรายได้/แผนธุรกิจการเกษตร โดยใช้
เครื่องมือแผนธุรกิจชุมชน (Community Business Model Canvas:
CBMC)

กระบวนการที่ 7:

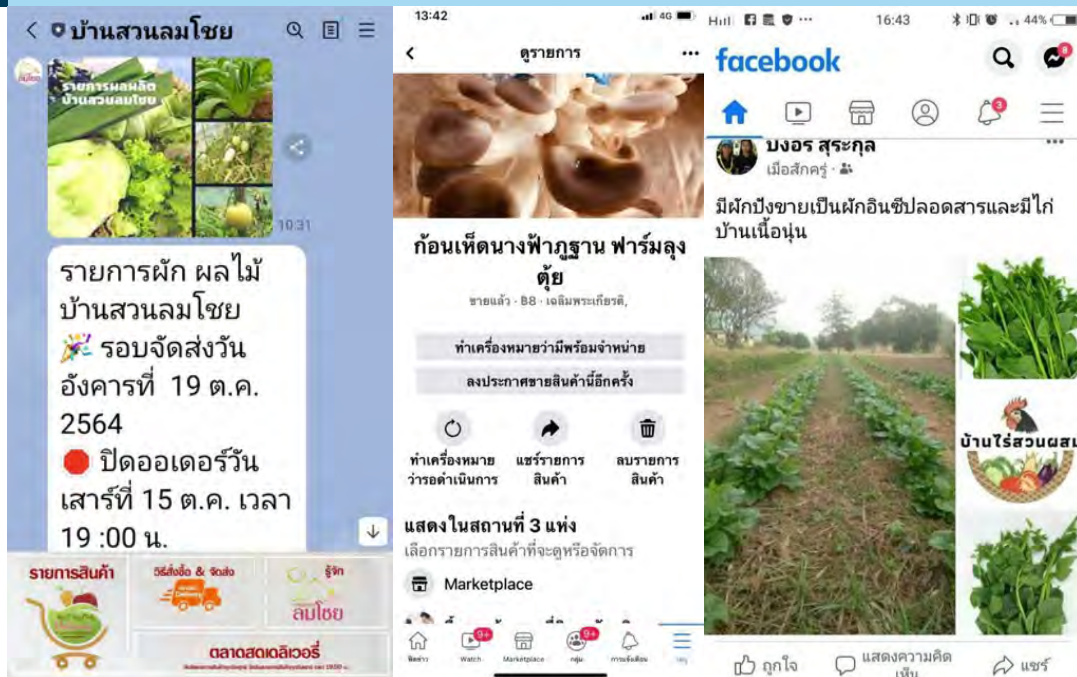
ลงมือปฏิบัติตามแผน

กระบวนการที่ 8:

การหนุนเสริมความรู้ด้านการผลิต/การประกอบอาชีพเสริม สร้างภาคี
เครือข่ายการทำงาน และความรู้ด้านการบริหารจัดการการเงิน

กระบวนการที่ 9:

ติดตาม ประเมินผล และถอดบทเรียนการดำเนินงานร่วมกัน

กิจกรรมการพัฒนาพื้นที่เรียนรู้ด้านตลาดออนไลน์ของเกษตรกรวิถีใหม่

คู่มือการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบ
ด้านการผลิตเพื่อสุขภาพ
ของชาวนาที่มีหนี้สิน

กระบวนการ วิธีการและเครื่องมือ ในการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต

สรุปกระบวนการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต 9 กระบวนการ โดยมีวัตถุประสงค์ วิธีการ/เครื่องมือในแต่ละกระบวนการ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1

สรุปกระบวนการ เครื่องมือ/วิธีการในการพัฒนา พื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต

กระบวนการ	วัตถุประสงค์	วิธีการ/เครื่องมือ
กระบวนการที่ 1: คัดเลือกและศึกษาข้อมูลกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ	1) เพื่อให้เกษตรกรที่มีแนวคิดในทิศทางเดียวกับโครงการ 2) ได้ข้อมูลสำคัญของเกษตรกรใช้วางแผนการทำงาน	1) ผู้นำกลุ่มเกษตรกรคัดเลือกสมาชิกตามเกณฑ์ 2) แบบสอบถาม 3) สัมภาษณ์เชิงลึก (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 1)
กระบวนการที่ 2: กำหนดข้อตกลงร่วมกันก่อนเริ่มดำเนินงาน	เพื่อกำหนดกรอบเฉพาะเกษตรกรที่ต้องการเปลี่ยนแปลงตัวเองจริงๆ โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนวิถีคิด	ข้อตกลง 6 ประการ (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 2)
กระบวนการที่ 3: วิเคราะห์ตัวเอง 8 ประเด็น ผ่านเครื่องมือกราฟชีวิต	เพื่อให้เกษตรกรได้ทบทวนและวิเคราะห์ตนเองใน 8 มิติ	กราฟชีวิต (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 3)
กระบวนการที่ 4: จัดทำแผนการดูแลสุขภาพกายใจของตนเองและครอบครัว	เพื่อเป็นการสร้างค่านิยมสุขภาพกับตัวเองว่าจะดูแลให้สุขภาพตนเองและสมาชิกครอบครัวดีอยู่เสมอ	แผนการดูแลสุขภาพตนเองและสมาชิกครอบครัว (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 4)
กระบวนการที่ 5: จัดทำแผนการบริหารจัดการการเงินในครัวเรือน แผนการชำระหนี้ และแผนการออมเงิน	เพื่อให้เกษตรกรมีการบริหารจัดการการเงินอย่างเป็นระบบ	1) แผนการบริหารจัดการการเงินในครัวเรือน 2) แผนการชำระหนี้ 3) แผนการออมเงิน (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 5)
กระบวนการที่ 6: จัดทำแผนพัฒนาอาชีพเสริมรายได้/แผนธุรกิจการเกษตร โดยใช้เครื่องมือแผนธุรกิจชุมชน (Community Business Model Canvas: CBMC)	เพื่อไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรมการผลิต หรือการประกอบอาชีพเสริมรายได้	แผนธุรกิจชุมชน (Community Business Model Canvas: CBMC) (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 6)
กระบวนการที่ 7: ลงมือปฏิบัติตามแผน	เพื่อให้เห็นผลเป็นรูปธรรม	1) แผนธุรกิจที่เกษตรกรจัดทำขึ้น 2) ข้อตกลงร่วมกัน 3 ข้อ (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 7)
กระบวนการที่ 8: การหนุนเสริมความรู้ด้านการผลิต/การประกอบอาชีพเสริม สร้างภาคีเครือข่ายการทำงาน และความรู้ด้านการบริหารจัดการการเงิน	1) เพื่อให้เกษตรกรเกิดความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนวิถีคิด และพฤติกรรมการผลิต 2) เพื่อให้เกษตรกรมีความรู้ในการบริหารจัดการการเงินอย่างเป็นระบบ	1) ให้ความรู้ในด้านการผลิต การประกอบอาชีพเสริม และการบริหารจัดการการเงินอย่างเป็นระบบ 2) สร้างภาคีเครือข่ายการทำงานร่วมกับเกษตรกร (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 8)
กระบวนการที่ 9: ติดตาม ประเมินผล และถอดบทเรียนการดำเนินงานร่วมกัน	เพื่อทบทวน วิเคราะห์ และประเมินผล การดำเนินงานที่ผ่านมา ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้น แนวทางแก้ไข ข้อเสนอแนะ และแนวทางการดำเนินงานร่วมกันต่อไปในอนาคต	1) ลงพื้นที่ติดตามการดำเนินงาน 2) มีคณะทำงานในพื้นที่ 3) เกษตรกรประเมินตนเอง 4) ประเมินผลร่วมกันระหว่างเกษตรกรและเจ้าหน้าที่โครงการ 5) เวทีถอดบทเรียน (ดูรายละเอียดกระบวนการที่ 9)

กระบวนการที่ 1:

คัดเลือกและศึกษาข้อมูลกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

กระบวนการนี้มีความสำคัญในการคัดเลือกเฉพาะเกษตรกรที่มีความตั้งใจเข้าร่วมโครงการและมีแนวคิดในทิศทางเดียวกับโครงการ โดยจะประสานงานกับแกนนำกลุ่มเกษตรกรเพื่อคัดเลือกสมาชิกภายในกลุ่มที่มีรายได้ต่ำกว่าเกณฑ์เฉลี่ย มีภาระหนี้สินทั้งหนี้สินปกติและหนี้สินในภาวะวิกฤต มีความมุ่งมั่น ตั้งใจ และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีคิดแบบเดิมสู่วิถีคิดแบบใหม่ เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชีวิตที่ดีขึ้น

หลังจากนั้น จะทำการศึกษาข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลสำคัญของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ ทั้งการศึกษาเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ด้วยการใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อทราบข้อมูลต่างๆ ที่มีความจำเป็นและเกี่ยวข้องมาใช้ในการประกอบการวางแผนการทำงานให้ตรงกับลักษณะสำคัญของเกษตรกร โดยมีข้อมูล 3 ส่วน ประกอบด้วย 1) สถานภาพทางการเงิน อาทิ รายรับ รายจ่าย หนี้สิน เงินออม หรือระบบการบริหารจัดการการเงินในครอบครัว 2) ความมั่นคงในอาชีพ อาทิ ต้นทุนเพื่อการลงทุน ปัจจัยการผลิต ทรัพยากรต่างๆ องค์ความรู้ ประสบการณ์ การผลิต การตลาด ฯลฯ 3) ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่ออาชีพ อาทิ สุขภาพ ความสัมพันธ์ในครอบครัว ปัญหาหนี้สิน ปัญหาในอาชีพ การประกันความเสี่ยง การระบาดของโควิด-19 ฯลฯ 4) แนวทางการพัฒนาอาชีพและแผนงานที่เป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

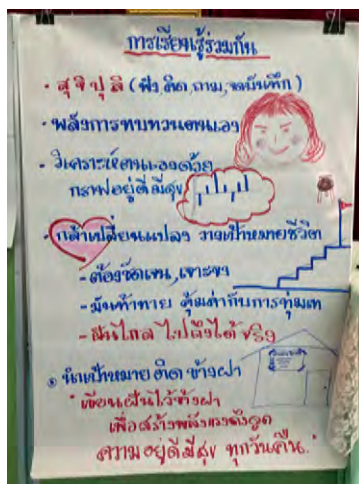
กระบวนการที่ 2:

กำหนดข้อตกลงร่วมกันก่อนเริ่มดำเนินงาน

การกำหนดข้อตกลงร่วมกันกับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ เป็นการคัดกรองเกษตรกรอีกชั้นหนึ่ง โดยจะได้เกษตรกรที่มีความตั้งใจจริงในการเปลี่ยนแปลงตนเอง โดยเฉพาะการเปลี่ยนวิธีคิด (Mindset) ซึ่งเป็นหัวใจ

หลักในการทำงานเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง หากไม่สามารถเปลี่ยนวิธีคิดได้ การลงมือปฏิบัติหรือกระทำการใดๆ ก็จะไม่สามารถบรรลุผลได้ โดยมีข้อตกลงร่วมกัน 6 ข้อ ได้แก่ 1) พร้อมเข้าร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ โดยไม่หายไประหว่างดำเนินโครงการ หรือช่วงใดช่วงหนึ่ง 2) ต้องมีแผนงานเพื่อชำระหนี้สิน แผนการออมเงิน แผนพัฒนาอาชีพรายบุคคล และแผนการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ซึ่งแผนงานทั้งหมดที่จัดทำขึ้นต้องเป็นแผนที่สามารถทำได้จริงและเห็นผลเป็นรูปธรรม 3) ต้องมีแผนการสร้างพื้นที่ความมั่นคงทางอาหาร อาทิจากปลูกพืชผักผลไม้ไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือน เป็นการลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ 4) พร้อมปรับตัว/ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากระบบเคมี ไปสู่ระบบการผลิตที่ปลอดภัยหรือระบบเกษตรอินทรีย์ 5) ต้องมีการบันทึกข้อมูลต่างๆ อาทิ บันทึกการผลิต รายรับ รายจ่าย เงินออม ฯลฯ อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ 6) ต้องเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาศักยภาพต่างๆ ของโครงการอย่างสม่ำเสมอ อาทิ การอบรม การศึกษาดูงาน ประชุมกลุ่มประจำเดือน ฯลฯ

เงื่อนไขการเข้าร่วมกิจกรรม

1. สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มอย่างน้อยกลุ่มละ 5 คน และผู้ปลูกคนละอย่างน้อย 0.5-1 งาน
2. กลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมจะต้องบริหารจัดการร่วมกันแบบกลุ่ม
3. เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจะต้องปลูกพืชแบบเกษตรอินทรีย์ และสมัครรับรองมาตรฐานแบบเกษตรอินทรีย์
4. เกษตรกรจะบันทึกข้อมูลการดำเนินงาน รายรับรายจ่ายในการผลิต การแปรรูป และจัดจำหน่าย
5. เกษตรกรที่เข้าร่วมเป็นสมาชิกที่จัดเก็บข้อมูลพื้นฐานสำหรับเกษตรกรและแบบสอบถามการบริโภคผักผลไม้แล้ว
6. เกษตรกรมีการวางแผนการเก็บเมล็ดพันธุ์ และร่วมเรียนรู้การขยายพันธุ์พืช
7. เกษตรกรยินดีเข้าร่วมกิจกรรมกับมูลนิธิฯ ตลอดทั้งกระบวนการ ทั้งกิจกรรมประชุมออนไลน์ การทวนเสริมความรู้ ติดตามสรุปบทเรียน และอื่นๆ
8. เกษตรกรมีการวางแผนการจัดสรรหนี้สิน และการจัดการการเงิน ควบคู่ไปกับการทำเกษตรอินทรีย์
9. เกษตรกรมีแผนในอนาคตที่จะทำเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน ปลูกพืชหลากหลายชนิด ไม่ทำเชิงเดี่ยว
10. อื่นๆ ตามที่ตกลงร่วมกัน

ตัวอย่างข้อตกลงร่วมของเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรมโครงการ

กระบวนการที่ 3: วิเคราะห์ตัวเอง 8 ประเด็น ผ่านเครื่องมือกราฟชีวิต

กระบวนการที่ 3 นี้ เป็นกระบวนการกลุ่มที่เริ่มต้นในการส่งเสริมให้เกษตรกรได้ปรับวิธีคิด โดยเริ่มจากการให้เกษตรกรได้ทบทวนตัวเองในเรื่องราวต่างๆ ของชีวิตที่ผ่านมา แล้วนำประเด็นเหล่านั้นมาวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างเป็นระบบ เป็นขั้นเป็นตอน และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิดในการแก้ไขปัญหที่แตกต่างจากเดิม หากวิธีการเดิมยังไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้สินได้

กระบวนการนี้ ยังเป็นกระบวนการกลุ่มที่มีความสำคัญในการทำให้เกษตรกรรู้สึกว่ปัญหที่กำลังเผชิญอยู่นั้น อาจเป็นปัญหาที่เพื่อนเกษตรกรคนอื่น ๆ ก็กำลังเผชิญอยู่เหมือนกัน และแนวทางแก้ไขปัญหของเพื่อนเกษตรกรคนอื่น ๆ ก็สามารถเป็นแนวทางให้กับเพื่อนเกษตรกรด้วยกันได้เช่นเดียวกัน

ซึ่งกระบวนการนี้ ได้นำเครื่องมือ **“กราฟชีวิต”** มาใช้ในการทำให้เกษตรกรได้ทบทวนและวิเคราะห์ตนเองใน 8 ประเด็น ได้แก่ อาชีพ รายรับ รายจ่าย หนี้สิน เงินออม ต้นทุน การประกันความเสี่ยง สุขภาพ และครอบครัว โดยเครื่องมือกราฟชีวิต เป็นการวัดด้วย **“ความสุข”** ซึ่งเป็นคำถามเดียว ในแต่ละประเด็นจะมีคะแนนจาก +10 ไปจนถึง -10 คะแนน เมื่อรวมคะแนนแล้ว จะทราบว่าคะแนนประเด็นใดต่ำหรือสูง และจะนำไปสู่การตั้งหัวข้อ **“ชวนคุยชวนคิด”** เป็นการสะท้อนให้เกษตรกรได้เห็นตัวตนในมิติต่างๆ ทั้งแง่บวกและแง่ลบ นำไปสู่การจัดทำแผนพัฒนาศักยภาพและยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเอง 3 ประเด็น ได้แก่ แผนการดูแลสุขภาพกายใจของตนเองและครอบครัว (กระบวนการที่ 4) แผนการบริหารจัดการการเงินในครัวเรือน แผนการชำระหนี้ และแผนการออมเงิน (กระบวนการที่ 5) และแผนพัฒนาอาชีพเสริมรายได้/แผนธุรกิจการเกษตร (กระบวนการที่ 6)

ตัวอย่างการวิเคราะห์ตัวเองผ่านเครื่องมือกราฟชีวิต

กระบวนการที่ 4:

จัดทำแผนการดูแลสุขภาพกายใจของตนเองและครอบครัว

การมีสุขภาพดีทั้งกายใจของเกษตรกรและสมาชิกครอบครัว เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการนำไปสู่การดำรงชีวิตที่ดี มีความสามารถในการประกอบอาชีพ ไม่เป็นภาระให้กับสมาชิกครอบครัว เป็นการสร้างพลังกายใจในการแก้ปัญหาต่างๆ ให้ลุล่วงได้

จากการวิเคราะห์ตนเอง 8 ด้านข้างต้น จะทำให้เกษตรกรเห็นได้ว่า สุขภาพของตนเองและสมาชิกในครอบครัวเป็นอย่างไร การจัดทำแผนดูแลสุขภาพกายใจของตนเองและสมาชิกครอบครัว จึงเป็นเสมือนการตั้งค้ำมั่น สัญญากับตัวเองว่า จะดูแลสุขภาพของตนเองและคนในครอบครัวให้ดีได้ ด้วยวิธีการใดบ้าง และจะลงมือปฏิบัติตามแผนงานที่เกษตรกรและสมาชิก ครอบครัวร่วมกันกำหนดไว้ เพื่อนำไปสู่การมีสุขภาพแข็งแรงและพร้อมมุ่งสู่การแก้ปัญหาด้านอื่นๆ ร่วมกันต่อไป

กระบวนการที่ 5:

จัดทำแผนการบริหารจัดการการเงินในครัวเรือน แผนการชำระหนี้ และแผนการออมเงิน

ในกระบวนการที่ 5 นี้ เป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรได้จัดทำแผนที่เกี่ยวข้องกับระบบการเงิน เพื่อให้เกษตรกรมีการบริหารจัดการการเงินอย่างเป็นระบบ โดยการจัดทำแผน 3 แผน ได้แก่ 1) ต้องจัดทำแผนการบริหารจัดการการเงินในครัวเรือน เพื่อให้เกษตรกรได้คิดและวิเคราะห์การเงินอย่างเป็นระบบ รู้ที่มาของรายได้ รู้ที่ไปของรายจ่าย และการหมุนเวียนของเงินในครัวเรือน รวมทั้งมีวินัยในการจดบันทึกรายรับรายจ่ายในครัวเรือนอย่างสม่ำเสมอ 2) ต้องจัดทำแผนการชำระหนี้สิน ภายใต้แนวคิด **“เป็นหนี้แล้วต้องใช้คืน”** ซึ่งการจัดทำแผนการชำระหนี้สิน เพื่อทราบที่มาของหนี้สิน แต่ละก้อน จำนวนหนี้สิน สถานะหนี้สินแต่ละก้อน ความสามารถในการหารายได้เพื่อชำระหนี้สิน และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการกู้ยืมและการชำระคืน เป็นต้น 3) ต้องจัดทำแผนการออมเงิน ภายใต้แนวคิด **“ออมก่อนใช้”** โดยเกษตรกรต้องจัดทำแผนการออมโดยหักเงินออมจากรายได้ทั้งหมดก่อน เงินส่วนที่เหลือจึงสามารถนำมาเป็นค่าใช้จ่าย ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีเงินก้อนไว้สำหรับภาวะฉุกเฉินและไว้เพื่อการชำระหนี้สินได้อย่างต่อเนื่อง

ซึ่งในกระบวนการนี้ จะมีการหนุนเสริมความรู้และกระบวนการช่วยเหลือทางกฎหมายแก่เกษตรกรที่อยู่ระหว่างขั้นตอนทางกฎหมาย เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่เกษตรกร รวมทั้งนำองค์ความรู้จากผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการเงินและการชำระหนี้ของเกษตรกรของมูลนิธิฯ มาปรับใช้ เพื่อเกิดประโยชน์สูงสุดแก่เกษตรกร

ชาวนาและเกษตรกรชุมชนเป้าหมายและแผนการดูแลสุขภาพและแผนบริหารการเงินของตนเอง

กระบวนการที่ 6:

จัดทำแผนพัฒนาอาชีพเสริมรายได้/แผนธุรกิจการเกษตร

โดยใช้เครื่องมือแผนธุรกิจชุมชน

(Community Business Model Canvas: CBMC)

กระบวนการที่ 6 นี้ ถือว่าเป็นหัวใจของการนำมาสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรมการผลิตแบบเดิม หรือการประกอบอาชีพเสริมรายได้ ภายใต้หลักคิดการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมที่เป็นอาชีพเดิมของเกษตรกร หรือการต่อยอดอาชีพเกษตรกรรม โดยใช้ **“แผนธุรกิจชุมชน (Community Business Model Canvas: CBMC)”** เป็นเครื่องมือในการทำให้เกษตรกร

จัดทำแผนธุรกิจที่เป็นการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมเดิม หรือการต่อยอดการทำเกษตรกรรม ตั้งแต่กระบวนการผลิตไปจนกระทั่งการจัดจำหน่าย เพื่อให้เกิดรายได้เพิ่มในการดำรงชีวิตและเพื่อการชำระหนี้สิน โดยแผนธุรกิจเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาการทำธุรกิจ 9 ประเด็นในตาราง 9 ช่อง ดังเนื้อหาต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 ค้นหาจุดขายเพื่อสร้างแบรนด์ เพื่อค้นหาคุณค่าของสินค้า (Value proposition) เป็นการทำให้เกษตรกรเริ่มคิดและวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์/สินค้าที่ต้องการจัดจำหน่ายว่ามีจุดขายหรือมีจุดเด่นอย่างไร แตกต่างจากผลิตภัณฑ์ที่มีอยู่แล้วในท้องตลาดหรือไม่ อย่างไร

ประเด็นที่ 2 ค้นหาลูกค้าที่ปัจจุบันและลูกค้าในอนาคต (Customer Segments) เป็นการคิดและวิเคราะห์ว่าหากต้องการขายผลิตภัณฑ์นี้ ใครจะมา是客户หรือผู้ซื้อสินค้านี้ มากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด และทำไมลูกค้าสมควรที่จะซื้อสินค้าชิ้นนี้

ประเด็นที่ 3 สื่อสารการตลาดและการขนส่ง (Channels and logistic) เป็นการทำให้เกษตรกรเกิดการคิดและวิเคราะห์ว่า จะขายที่ไหน ขายอย่างไร มีการขนส่งหรือส่งถึงลูกค้าด้วยวิธีการใด

ประเด็นที่ 4 ความสัมพันธ์ต่อลูกค้า ปิดการขายและบริการหลังการขาย (Customer relationship) เป็นการชวนให้เกษตรกรได้คิดและวิเคราะห์ว่าจะสร้างการส่งเสริมการขายอย่างไร หรือมีบริการหลังการขายหรือไม่ อย่างไร เพื่อให้เกิดการซื้อสินค้าซ้ำ หรือทำให้เกิดลูกค้าประจำ

ประเด็นที่ 5 ที่มาของรายได้ (Revenue stream) เป็นการวิเคราะห์ช่องทางการเพิ่มรายได้ การเพิ่มผลิตภัณฑ์ การเพิ่มลูกค้า ลดต้นทุนการผลิต หรือการปรับปรุงการประกอบการ

ประเด็นที่ 6 แผนการดำเนินงาน/กิจกรรมหลัก (Key activities) เพื่อให้ข้อ 3-5 เกิดขึ้นจริง

ประเด็นที่ 7 จากประเด็นที่ 6 มีอะไรบ้างที่สามารถดำเนินการได้เอง (Key resources) เช่น ปัจจัยการผลิตที่สามารถทำได้โดยธรรมชาติ การลงมือทำตัวเอง หรือความร่วมมือร่วมใจ แทนที่การผลิตที่ต้องใช้เงิน

ประเด็นที่ 8 จากประเด็นที่ 6 มีอะไรบ้างที่ต้องร่วมมือกับเครือข่าย (Key partners) มีอะไรบ้างที่ไม่สามารถลงมือทำได้ด้วยเอง ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากเครือข่าย หน่วยงาน หรือทรัพยากรจากภายนอก

ประเด็นที่ 9 จากประเด็นที่ 6 ต้องใช้งบประมาณเท่าไรตามความจำเป็น (Cost structure) เป็นการคิดวิเคราะห์การใช้งบประมาณในการลงทุนน้อยที่สุดหรือเท่าที่จำเป็น

ตารางแผนธุรกิจชุมชน

ชื่อผลิตภัณฑ์ .....

(1) คุณค่าของสินค้า (โดดเด่น แตกต่าง โดดใจ)	(2) กลุ่มลูกค้าปัจจุบัน /อนาคต	(3) การสื่อสารการตลาด และ Logistic	(4) ความสัมพันธ์ต่อลูกค้า /การสร้างและรักษา Brand (ถูกใจ ชื่นชอบ บอกต่อ)	(5) ที่มาของรายได้
(6) กิจกรรมสำคัญที่ทำให้ข้อ 3 4 และ 5 เป็นจริง			(7) ปัจจัยการผลิตที่ต้องใช้	
(8) ความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น /เครือข่าย /ภาคี /พันธมิตร		(9) ต้นทุน /ค่าใช้จ่ายที่จำเป็น		

วิเคราะห์เนื้อหาทั้ง 9 ประเด็นเรียบร้อยแล้วให้นำเนื้อหาในประเด็นที่ 6 ของแบบจำลองทางธุรกิจเพื่อชุมชน มากำหนดแผนดำเนินงาน เป็นการสร้างตารางเพื่อกำหนดว่าแผนดำเนินงานนี้ 1) จะทำอะไร 2) ทำอย่างไร 3) ใครเป็นคนทำหรือใครรับผิดชอบดำเนินการ 4) เสร็จเมื่อไร (ระบุวันเดือนปี) 5) ใช้งบประมาณหรือไม่ ใช้งบเท่าไร

ตัวอย่างแผนธุรกิจชุมชน

กระบวนที่ 7:
ลงมือปฏิบัติตามแผน

44

วันเดือนปี (ค.ศ. 64-พ.ศ. 64)	กิจกรรม	หมายเหตุ
19 ส.ค. 64	สำรวจพื้นที่วางร.ร.บ.ม.ว.	
20-21 ส.ค. 64	จัดซื้ออุปกรณ์	
25-30 ส.ค. 64	ดำเนินการวางร.ร.บ.ม.ว.	
1 ก.ย. 64	เปิดงานวัดและจำหน่ายข้าว	

11. สรุปประมาณการ

รายการค่าใช้จ่าย	สรุปประมาณการ
ที่ดิน 2 ไร่	ถูดอก 1000 = 2000
เงินกู้ ๑ แสน	= 6770
ร.ร. PVC 1 1/2"	45 มทว. = 1850
ร.ร. PVC 1"	45 มทว. = 1850
ร.ร. PE	๓ คม. = 3000
ท่อระบาย 1/2"	10 คม. = 200
ท่อระบาย 1"	10 คม. = 150
(รวมท่อ 1 1/2" + 1")	10 คม. = 350
ติดตั้งท่อ 1 เมตร	1 ร้อย = 1000
	รวม 13190 บาท

งาน 2) ต้องจัดบันทึกทรายรับ ร่ายจ่าย เพื่อแสดงให้เห็นว่าอาชีพนั้นก่อเกิดรายได้เพิ่มขึ้นหรือไม่ สามารถนำรายได้นั้นไปบรรเทาปัญหาหนี้สินได้จริงหรือไม่ หรือช่วยลดรายจ่ายในครอบครัวได้อย่างไรบ้าง 3) สื่อสารความก้าวหน้าในการดำเนินงาน พร้อมภาพถ่าย รวมทั้งปัญหาอุปสรรคต่างๆ ผ่านห้องไลน์กลุ่มอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการติดตามและหนุนเสริมเกษตรกร

ซึ่งในกระบวนการนี้ จะมีกลไกของคณะทำงานของโครงการอยู่ในพื้นที่ เพื่อติดตามและประสานงานกับโครงการตามสถานการณ์ความจำเป็นต่างๆ

การติดตามและหนุนเสริมระหว่างดำเนินงานของแกนนำเกษตรกรและทีมงานโครงการ

กระบวนการที่ 8:

การหนุนเสริมความรู้ด้านการผลิต/การประกอบอาชีพเสริม สร้างภาคี
เครือข่ายการทำงาน และความรู้ด้านการบริหารจัดการการเงิน

ในกระบวนการที่ 8 นี้ เป็นการหนุนเสริมความรู้ด้านต่าง ๆ ให้กับเกษตรกร สอดคล้องตามแผนธุรกิจที่เกษตรกรจัดทำขึ้น และสอดคล้องตามความต้องการ ซึ่งกระบวนการนี้จะมีการดำเนินงานควบคู่กับการลงมือปฏิบัติตามแผน (กระบวนการที่ 7)

จากประสบการณ์การทำงานเพื่อพัฒนาเกษตรกรด้านการผลิตเกษตรอินทรีย์นั้น ทำให้เห็นได้ว่า เกษตรกรยังขาดองค์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ เพื่อสร้างความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการใช้สารเคมีมาเป็นการผลิตเกษตรอินทรีย์ โครงการจึงจัดให้มีการให้องค์ความรู้เพื่อการผลิตเกษตรอินทรีย์ในหลากหลายรูปแบบ อาทิ การแบ่งปันประสบการณ์การทำเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ เพื่อสร้างแนวคิดและแรงบันดาลใจในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิต การศึกษาดูงานพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์ การส่งเสริมองค์ความรู้ด้านการผลิตน้ำหมักชีวภาพ การทำปุ๋ยหมัก หรือปัจจัยการผลิตที่เกี่ยวข้องแทนที่การใช้ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดวัชพืช/ศัตรูพืช เป็นต้น หรือองค์ความรู้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องอาชีพที่เกษตรกรเขียนไว้ในแผนธุรกิจ

นอกจากการส่งเสริมให้เกิดองค์ความรู้ด้านการผลิต/การประกอบอาชีพแล้ว การส่งเสริมองค์ความรู้ด้านการขาย/การตลาด และเชื่อมโยงสู่ตลาดท้องถิ่นและตลาดออนไลน์ยังคงต้องมีการทำควบคู่กับการปรับเปลี่ยนการผลิต เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการผลิตและจัดจำหน่ายผลผลิตได้

นอกจากนี้ยังมีการสร้างภาคีเครือข่ายการทำงานกับหน่วยงาน/องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ อาทิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงพยาบาล โรงเรียน ฯลฯ เพื่อเป็นการเชื่อมโยงงานทั้งในเชิงนโยบายและการทำงาน รวมทั้งเป็นการสร้างฐานผู้บริโภคได้อีกช่องทางหนึ่ง

และจากประสบการณ์การทำงานของมูลนิธิที่ผ่านมา พบว่า เกษตรกรขาดความรู้เรื่องการบริหารจัดการการเงินและการจัดบันทึกรายรับรายจ่าย ซึ่งจะช่วยให้เกษตรกรสามารถวางแผนการใช้จ่ายเงินได้อย่างเป็นระบบ โครงการจึงจัดให้เกษตรกรได้เรียนรู้เรื่องการบริหารจัดการการเงิน การจัดบันทึกรายรับ รายจ่าย และเงินออม เพื่อนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และสามารถชำระหนี้คืนได้

บัญชีครัวเรือน เป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารการเงินอย่างเป็นระบบ รู้เส้นทางของรายได้และรายจ่าย สามารถนำมาจัดเรียงลำดับการใช้เงินที่จำเป็นและไม่จำเป็น ทำให้สามารถตัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออกได้ สร้างความสมดุลในการใช้จ่ายเงิน และยังสามารถมีเงินออมได้อีกด้วย ซึ่งการอบรมการทำบัญชีครัวเรือนให้กับเกษตรกรนั้น เบื้องต้นเป็นการทำให้เกษตรกรรู้จักทำรายรับ รายจ่าย และจัดหมวดหมู่การใช้จ่ายเงินในแต่ละเดือน เพื่อนำไปสู่การบริหารจัดการทางการเงินได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสุดท้ายจะนำไปสู่การปลดหรือผ่อนคลายภาระหนี้สินลงได้

5. บันทึกปริมาณผลผลิต กิน แจก และขายผลผลิต

ลำดับที่	วัน/เดือน/ปี	รายการผลผลิตที่ได้	ปริมาณ			ลำดับที่
			กินเอง (จำนวน)	แจก (จำนวน)	ขาย (จำนวน)	
1	19 มี.ค. 63	เก็บ เหลืองหางฟ้า	3 ช่อ			23
2	20 มี.ค. 63	เก็บ เหลืองหางฟ้า	2 ช่อ	4 ช่อ		
3	21 มี.ค. 63	วันขึ้นปีใหม่ 100 ปี ไทย (คนแถว)				
4	24 มี.ค. 63	เก็บ เหลืองหางฟ้า 1.7 กก. * ผัก ข้าว แม่ดำ พ่อดำ 1.5 กก.				
5	25 มี.ค. 63	เก็บ เหลืองหางฟ้า	6 กก.			
6	27 มี.ค. 63	เก็บ เหลืองหางฟ้า	5 กก.			
7	29 มี.ค. 63	เก็บ เหลืองหางฟ้า	3 ช่อ			
8	3 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า	1 ช่อ			
9	4 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 4.2 กก.	1 กก.			
10	5 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 5.7	1 กก.	1 กก.		
11	7 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 5.9	2 ช่อ			
12	13 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 6.3	4 ช่อ			
13	16 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 7.9	3 ช่อ			
14	17 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 9.6	2 ช่อ			
15	19 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 9.8	2 ช่อ			
16	23 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 10.2	4 ช่อ			
17	29 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 10.5	3 ช่อ			
18	30 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 10.8	3 ช่อ			
19	31 มี.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 11.2	4 ช่อ			
20	2 ต.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 11.6	4 ช่อ			
21	11 ต.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 12	4 ช่อ			
22	13 ต.ค. 64	เก็บ เหลืองหางฟ้า 12.2	2 ช่อ			

-10-

ตัวอย่างการจดบันทึกการผลิต และบันทึกรายรับ-รายจ่ายของเกษตรกร

9. บันทึกการรับ-รายจ่ายของครัวเรือน

ว/ด/ป	รายการ	รายรับ	รายจ่าย	คงเหลือ	หมายเหตุ
25 ธ.ค. 63		3,000	-		
1	ตามมติสภา 5 ก.ก.	170	-	3,170	
26 ธ.ค. 63	ตามมติสภา	1,700	-	4,870	
27 ธ.ค. 63	รับจ้างเผาศพ	1,000	-	5,870	
11	ซื้อไก่	-	300	5,570	
23 ธ.ค. 63	ซื้อไก่	-	20	5,550	
24 ธ.ค. 63	ซื้อไก่	-	160	5,390	
30 ธ.ค. 63	ซื้อไก่	-	150	5,240	
1 ม.ค. 64	ขายไก่	60	-	5,300	
11	ซื้อไก่	-	1,000	4,300	
23 ม.ค. 64	ซื้อไก่	-	100	4,200	
	ซื้อไก่	-	200	4,000	
	ซื้อไก่	-	200	3,800	
	ซื้อไก่	-	200	3,600	
3 ม.ค. 64	ซื้อไก่	-	40	3,560	
	ขายไก่	200	-	3,760	
4 ม.ค. 64	ขายไก่	60	-	3,820	
	ซื้อไก่	-	60	3,760	
5 ม.ค. 64	ซื้อไก่	-	200	3,560	
	ซื้อไก่	-	40	3,520	
6 ม.ค. 64	ขายไก่	20	-	3,540	
	ซื้อไก่	-	140	3,400	
	ซื้อไก่	-	250	3,150	
7 ม.ค. 64	ซื้อไก่	-	40	3,110	
	ขายไก่	-	100	3,010	
8 ม.ค. 64	ขายไก่	300	-	3,310	
	ซื้อไก่	-	200	3,110	
	ซื้อไก่	-	200	2,910	
10 ม.ค. 64	รับเงิน	1,400	-	4,310	
	รับเงิน	2,400	-	6,710	
	ฝากเงิน	-	100	6,610	
	ซื้อไก่	-	200	6,410	
15 ม.ค. 64	ขายไก่	2,750	-	9,160	

ตัวอย่างการจดบันทึกการผลิต และบันทึกการรับ-รายจ่ายของเกษตรกร

กระบวนการที่ 9:

ติดตาม ประเมินผล และถอดบทเรียนการดำเนินงานร่วมกัน

กระบวนการสุดท้าย คือ การติดตาม ประเมินผล และถอดบทเรียนการทำงานร่วมกับเกษตรกร ซึ่งกระบวนการนี้เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งเกษตรกร เจ้าหน้าที่โครงการ และผู้ได้รับประโยชน์สุดท้าย รวมทั้งองค์กร

ภาคีในพื้นที่ นำไปสู่การทบทวน วิเคราะห์ และประเมินผล การดำเนินงานที่ผ่านมา ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้น แนวทางแก้ไข ข้อเสนอแนะ และแนวทางการดำเนินงานร่วมกันต่อไปในอนาคต

มีวิธีการดำเนินงานดังนี้ 1) ลงพื้นที่เพื่อตรวจเยี่ยมแปลง/อาชีพ เสร้มรายได้ของเกษตรกร โดย

กิจกรรมการประเมินผลและถอดบทเรียนหลังสิ้นสุดโครงการ

เจ้าหน้าที่โครงการและหรือคณะทำงานในพื้นที่ เพื่อพูดคุย/หารือถึงการดำเนินงาน ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินงาน และร่วมการหาแนวทางแก้ไข/ปรับปรุงการดำเนินงาน หรือจัดหาผู้เชี่ยวชาญมาให้ความรู้ในด้านต่างๆ 2) ให้เกษตรกรประเมินความสำเร็จ ความพึงพอใจ และ

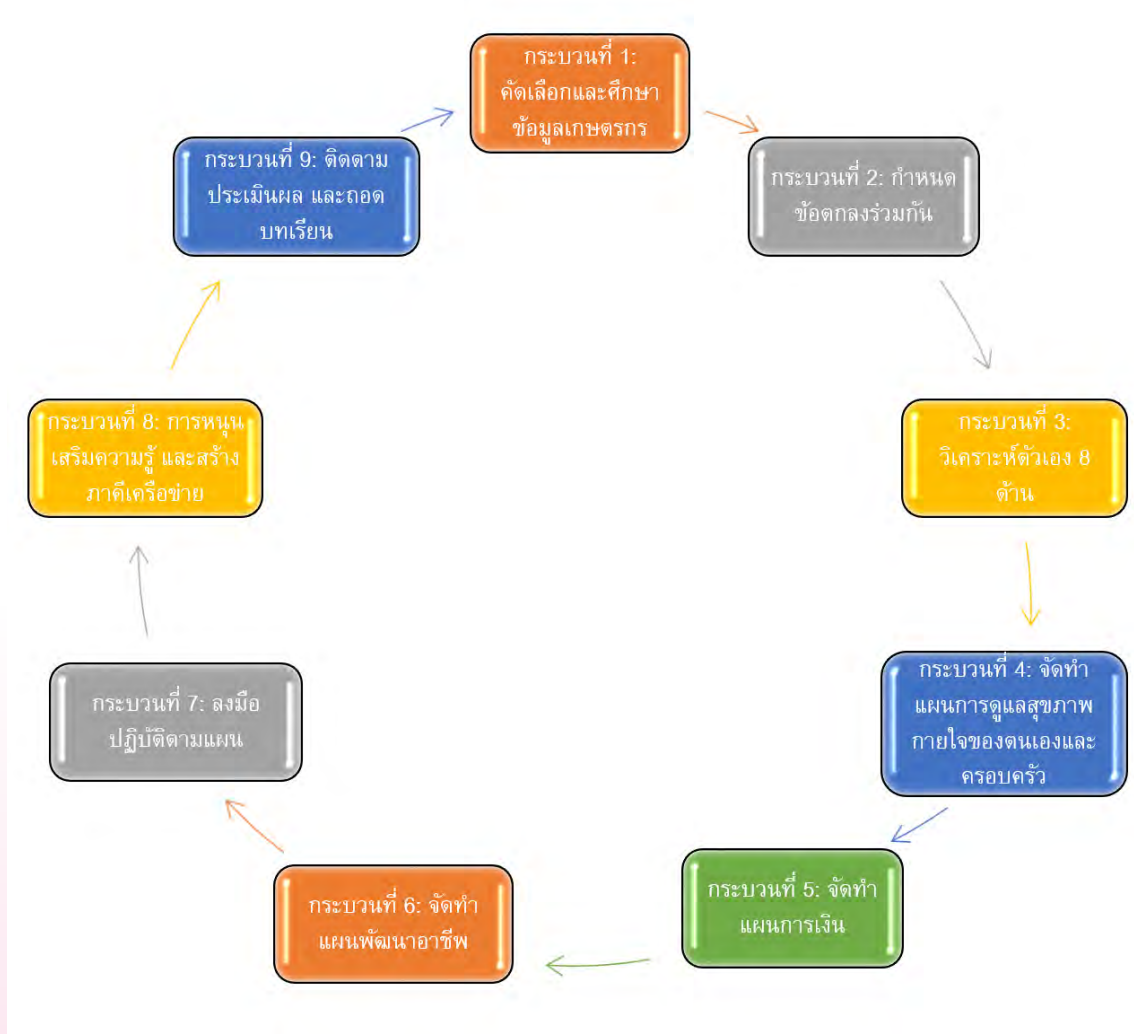
กิจกรรมการประเมินผลและถอดบทเรียนหลังสิ้นสุดโครงการ

ประโยชน์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมโครงการ โดยใช้แบบประเมินตนเอง 3) เจ้าหน้าที่โครงการและคณะทำงานร่วมกับเกษตรกรในการประเมินผลสัมฤทธิ์ที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติงานตามแผน ปัญหาอุปสรรค และแนวทางแก้ไข/ปรับปรุง 4) จัดเวทีถอดบทเรียนการทำงานระหว่างเจ้าหน้าที่โครงการ เกษตรกร ผู้รับประโยชน์จากการทำแผนธุรกิจ และภาคีเครือข่าย ซึ่งจะดำเนินการเมื่อระยะเวลาสิ้นสุดโครงการ เพื่อประเมินผลสำเร็จในการดำเนินงาน ปัญหาอุปสรรค ข้อเสนอแนะ และแนวทางการดำเนินงานต่อไปในอนาคต

แผนภาพที่ 1

แสดงกระบวนการการพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต

ส่วนที่ 4

ผลที่เกิดจากกระบวนการการพัฒนาพื้นที่ ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะของ ชาวนาที่มีหนี้สิน

4.1 ผลการดำเนินงาน

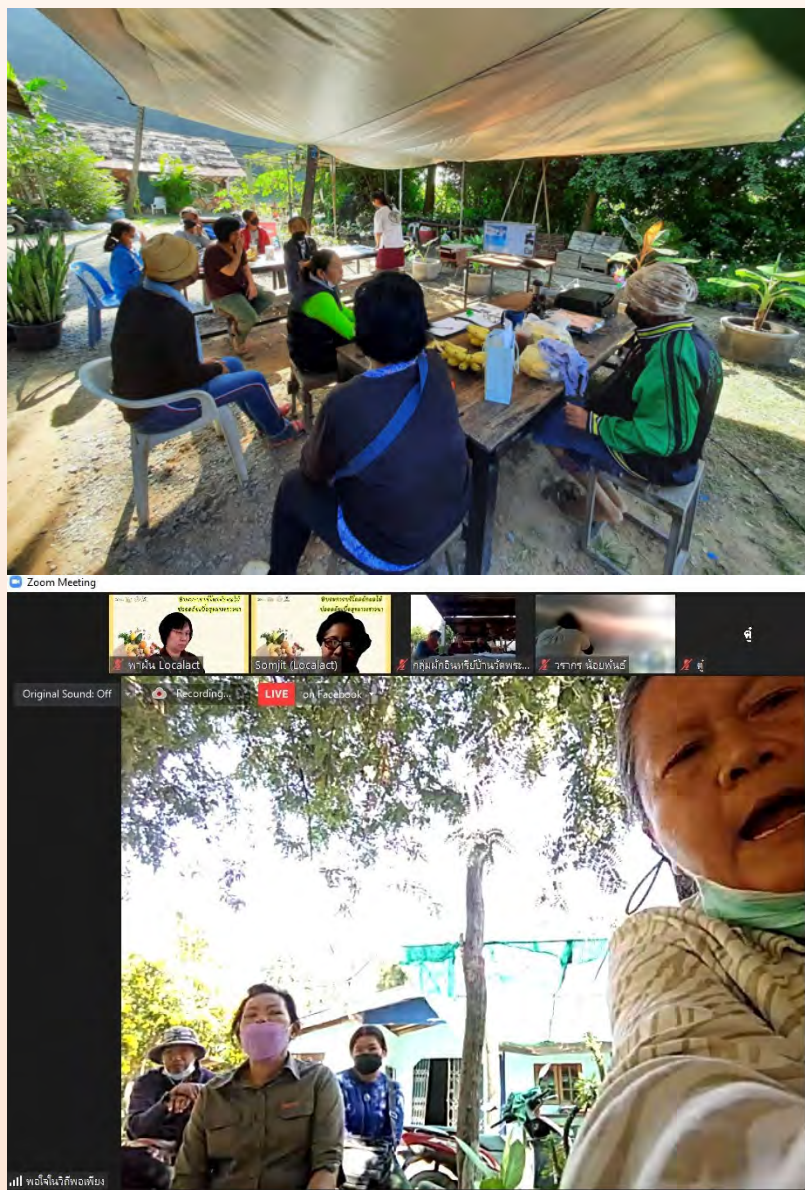
ในการดำเนินงานปีที่ 4 นี้ โครงการตั้งเป้าหมายในการยกระดับต้นแบบการผลิตให้เป็นพื้นที่เรียนรู้ของชุมชนชาวนาวิถีใหม่ ผู้การเป็นผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ ขยายผลสู่เพื่อนเกษตรกร และทำงานบูรณาการภาคีเครือข่าย ผลการดำเนินโครงการพบว่า กลุ่มเกษตรกรมีการพัฒนาผู้การเป็นต้นแบบการผลิตที่มีแนวโน้มผู้การเป็นต้นแบบตามเป้าหมายโครงการในปีนี้ และยังมีจุดเด่นด้านการผลิตอีกหลายรูปแบบ

1. ต้นแบบด้านการผลิตที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของชาวนาวิถีใหม่

เกษตรกรทุกกลุ่มเริ่มมีการปรับตัวผู้การเป็นเกษตรกรวิถีใหม่ ตามสถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 ที่ส่งกระทบต่อวิถีชีวิตของคน

ทุกอาชีพ ด้วยข้อจำกัดของการที่เจ้าหน้าที่โครงการไม่สามารถลงพื้นที่ทำกิจกรรมกับเกษตรกรแบบเผชิญหน้าได้ จึงปรับรูปแบบการจัดกิจกรรมผ่านระบบออนไลน์ โดยใช้แอปพลิเคชันซูม ซึ่งในระยะแรกเกษตรกรอาจจะยังไม่คุ้นชินทั้งความไม่คุ้นเคยกับการใช้โทรศัพท์รุ่นใหม่ ๆ และเครื่องมือต่าง ๆ แต่การประชุมผ่านระบบออนไลน์ก็เป็นไปได้ด้วยดี เกษตรกรเริ่มเรียนรู้และปรับตัว ซึ่งวิธีการนี้จะมีการพัฒนาต่อไปเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์การใช้ชีวิตวิถีใหม่ (New Normal)

กิจกรรมการประชุมและอบรมเกษตรกรผ่านระบบออนไลน์

2. ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อยกระดับเป็นผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรอินทรีย์

เมื่อพิจารณาการยกระดับกลุ่มเกษตรกรเป็นผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ พบว่า มีกลุ่มเกษตรกรวิสาหกิจชุมชนบ้านสุขออร์แกนิกกรุ๊ป ที่มีการรวบรวมผลผลิตอินทรีย์โดยเฉพาะพืชผักผลไม้จากเพื่อนเกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มเพื่อจัดส่งให้ผู้บริโภคในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว สามารถพัฒนาเป็นผู้ประกอบการธุรกิจการเกษตรได้ ซึ่งในปีนี้มีเริ่มมีการพัฒนาโดยการให้ความรู้การตลาดออนไลน์ เพื่อต่อยอดระบบการตลาดที่ทางกลุ่มมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นการขายผลผลิตผ่านพ่อค้าคนกลางหรือการขายในตลาดท้องถิ่น อยู่เป็นประจำอยู่แล้ว

นอกจากนี้ เกษตรกรกลุ่มนี้ยังต้องการขยายช่องทางจัดจำหน่ายผลผลิตของสมาชิกกลุ่มผ่านการตลาดในท้องถิ่น ด้วยวิธีการส่งผลผลิตตรงถึงผู้บริโภคตามรายการสั่งซื้อเช่นเดียวกับผู้บริโภคในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล เพื่อเพิ่มช่องทางการเข้าถึงอาหารปลอดภัยให้กับผู้บริโภคและยังเป็นการลดต้นทุนด้านการขนส่งระยะไกลอีกด้วย รวมทั้งต้องการเพิ่มช่องทางการขายออนไลน์ให้กับผู้บริโภคภายในจังหวัด ซึ่งช่องทางการขายที่เพิ่มเข้ามาใหม่ต้องมีการร่วมกันระหว่างเกษตรกรและโครงการ เพื่อนำไปสู่การเป็นผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรอินทรีย์ที่เต็มรูปแบบ

รูปแบบตลาดระบบออฟไลน์และออนไลน์
ของกลุ่มบ้านสุขออร์แกนิกกรุ๊ป

3. พื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตเกษตรอินทรีย์เพื่อสุขภาพ

การปรับเปลี่ยนการผลิตเกษตรที่พึ่งพาสารเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์โดยมีความคิดตั้งต้นเพื่อการมีสุขภาพดีจากการมีผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารเคมีเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการพัฒนาต้นแบบการผลิตที่พบ อาทิ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รพ.สต.บางชุด (หรือกลุ่มปลูกผักอินทรีย์) ที่ถือได้ว่าเกษตรกรกลุ่มนี้มีจุดเริ่มต้นจากการทำงานอาสาสมัครสาธารณสุขร่วมกับรพ.สต.บางชุด ที่มีแนวคิดเชื่อมโยงถึงต้นทางอาหารปลอดภัยในการป้องกันแก้ไขโรคไม่ติดต่อเรื้อรัง และการมีแหล่งผลิตพืชผักอินทรีย์ก็เป็นอีกกลยุทธ์หนึ่งในการทำงานหรือการผลักดันเชิงนโยบายในการส่งเสริมสุขภาพให้กับคนในชุมชนได้บริโภคผักผลไม้ตามเกณฑ์มาตรฐาน ซึ่งเป็นการบริโภคผักผลไม้ที่ปลอดภัยจากสารเคมีตกค้างในระบบการผลิต ซึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้มีการขยายแนวคิดการปลูกพืชผักอินทรีย์และสมุนไพรพื้นบ้านสู่เพื่อนเกษตรกรในพื้นที่ได้จำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการสื่อสารเรื่องราวต่างๆ ผ่านไลน์กลุ่ม ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอดแนวคิด และยังเป็นพื้นที่ที่มีการซื้อขายผลผลิต นอกเหนือจากการขายผลผลิตรายบุคคลของเกษตรกร

เช่นเดียวกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนปันสุขออร์แกนิกกรุ๊ป ที่มีจุดเริ่มต้นจากการได้รับผลกระทบด้านมลพิษจากโรงโม่หินที่มีอยู่หลายแห่งรายล้อมชุมชนที่อยู่อาศัย การหันมาผลิตและบริโภคพืชผักปลอดภัยจากสารเคมี จึงเป็นทางออกหนึ่งในการแก้ปัญหาที่ต้นเหตุด้านสุขภาพ และยังเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการมีสุขภาพดี ทำให้เกษตรกรมีผลผลิตที่เป็นพืชผักผลไม้สดที่หลากหลายอยู่ในชุมชน และสามารถขายผลผลิตได้ด้วยตัวเอง บวกกับการรวบรวมผลผลิตของเกษตรกรส่งให้กับผู้บริโภคในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลตามรายการสั่งซื้อทุกอาทิตย์ ทำให้เกษตรกรกลุ่มนี้มีรายได้

จากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์ นอกเหนือจากการมีสุขภาพดี รวมทั้งมีการขยายผลสู่เพื่อนเกษตรกรในพื้นที่อีกจำนวนมาก ทำให้เกิดฐานการผลิตเพิ่มขึ้นและมีผลผลิตหลากหลาย จากผลการดำเนินงานจะเห็นได้ว่า เกษตรกรกลุ่มนี้มีโอกาสที่จะก้าวไปสู่ผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรอินทรีย์ในอนาคตได้ หากได้รับการส่งเสริมเพิ่มเติมด้านการบริหารจัดการกลุ่มให้มากขึ้น

กิจกรรมส่งเสริมการปลูกและบริโภคผักอินทรีย์เพื่อสุขภาพ

4. พื้นที่ต้นแบบด้านการผลิตเพื่อลดรายจ่าย เพิ่มรายได้

การพัฒนาพื้นที่ต้นแบบด้านการผลิต พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีจุดเริ่มต้นในการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและพฤติกรรมการผลิตจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์ โดยพิจารณาแล้วว่าการผลิตเกษตรเคมีนั้น มีต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นทุกวัน ไม่ว่าจะเป็นต้นทุนปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดโรคพืช โรคแมลง สารเคมีเร่งการเจริญเติบโตและเร่งผลผลิต หรือต้นทุนจากเครื่องจักรกล

กิจกรรมการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่าของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ

ซึ่งนับวันจะเพิ่มสูงขึ้น โดยเกษตรกรไม่สามารถควบคุมราคาได้เลย และยังถูกซ้ำเติมด้วยราคาผลผลิตที่ตกต่ำ ทำให้ไม่คุ้มการลงทุนหรือต้องประสบกับปัญหาการขาดทุนมาอย่างต่อเนื่อง แต่เกษตรกรที่ยังคงต้องมีวิธีการผลิตแบบเดิมมาอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพเดียวโดยไม่มีทางเลือกอาชีพอื่น

เมื่อเกษตรกรเข้าร่วมโครงการ จึงมั่นใจว่ายังมีวิธีการผลิตแบบไม่พึ่งพาสารเคมีหรือการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ เป็นทางเลือกที่จะลดต้นทุนต่างๆ ในการผลิตได้ บวกกับเกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นการผลิตแบบผสมผสาน ทำให้มีผลผลิตหลากหลาย นอกจากผลิตไว้เพื่อการบริโภคที่ปลอดภัยในครัวเรือนแล้ว เกษตรกรยังมีผลผลิตเหลือจำหน่ายให้กับคนในชุมชน ส่งผลต่อการลดรายจ่ายครัวเรือน เพิ่มรายได้ และเกษตรกรบางรายสามารถมีเงินออมไว้เพื่อการชำระหนี้ได้

นอกจากการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแล้ว ยังมีเกษตรกรที่มีการต่อยอดอาชีพเกษตรกรรมของตนเอง ด้วยการแปรรูปผลผลิต เพื่อเพิ่มมูลค่า โดยเป็นผลผลิตที่มีอยู่ในครัวเรือนหรือชุมชนอยู่แล้ว และวางจำหน่ายภายในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้น และขยายสู่ตลาดภายนอกพื้นที่ หรือตลาดออนไลน์ได้

เมื่อเกษตรกรตระหนักถึงความคิดและเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์นั้น ทำให้เกิดผลลัพธ์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว แน่นอนว่าผลลัพธ์ในระยะยาวนั้นมีทั้งการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารให้กับตัวเกษตรกร ครอบครัว ชุมชน และสังคม การมีผลผลิตปลอดภัยกระจายสู่คนในสังคม ทำให้เกิดการบริโภคพืชผักผลไม้ที่ปลอดภัยเป็นต้น สำหรับผลผลิตในระยะสั้นที่เกิดขึ้นในระยะเวลาโครงการ มีดังนี้

1. เกษตรกรมีอาหารปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และกระจายออกสู่ผู้บริโภคทั่วไป

จากการที่เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากเกษตรเคมีสู่เกษตรอินทรีย์นั้น แน่นอนที่สุดว่าผลผลิตที่ได้รับจะเป็นวัตถุดิบชั้นดีที่ปลอดภัยจากสารเคมีในระบบการผลิตไว้เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเพื่อการแบ่งปันญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน ซึ่งแตกต่างจากการผลิตที่ยังคงพึ่งพาสารเคมีในการผลิตที่แม้แต่เกษตรกรที่เป็นผู้ผลิตยังไม่ต้องการบริโภคผลผลิตของตนเอง แต่เป็นการผลิตที่เน้นการขายเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้ผลผลิตที่ได้รับยังได้มีการจัดจำหน่ายอย่างน้อยเป็นการวางขายภายในตลาดชุมชนหรือเกษตรกรบางรายมีการปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรอินทรีย์มาหลายปีแล้ว ทำให้มีการจัดจำหน่ายที่หลากหลายช่องทางมากขึ้น อาทิ การขายให้กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน การขายตลาดออนไลน์ เป็นต้น ซึ่งการบริโภคผลผลิตปลอดภัยนั้น เป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้บริโภคเป็นอย่างยิ่ง เป็นการส่งเสริมการมีสุขภาพดี โดยเฉพาะการลดการเป็นโรคไม่ติดต่อเรื้อรังที่กำลังเป็นปัญหาสุขภาพอันดับต้นๆ โลก รวมทั้งประเทศไทย

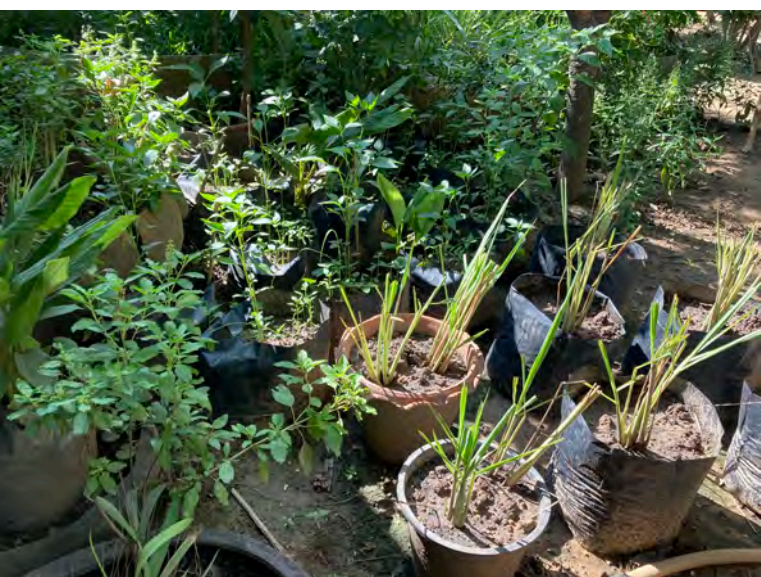

การกระจายผลผลิตของเกษตรกรสู่ผู้บริโภค

2. เป็นการลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ครัวเรือน

การมีผลผลิตปลอดภัยจากสารเคมีไว้เพื่อการบริโภคและจัดจำหน่ายแล้ว ยังเป็นการลดรายจ่ายครัวเรือนและเพิ่มรายได้จากการขายผลผลิต เนื่องจากเกษตรกรมีการปรับเปลี่ยนการผลิตพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นการผลิตที่มีความหลากหลาย/ปลูกพืชผสมผสาน เพื่อให้มีผลผลิตทั้งพืชระยะสั้น ระยะกลาง และระยะยาว ทำให้ได้ผลผลิตสลับสับเปลี่ยนกันตลอดทั้งปี เป็นการลดรายจ่ายจากการซื้อ และเพิ่มรายได้จากการเหลือเพื่อขาย

3. แบ่งเบา/บรรเทาภาระหนี้สินที่มีอยู่

นอกจากการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบเดิมมาเป็นการผลิตที่ไม่พึ่งพาสารเคมี และการผลิตแบบผสมผสานแล้ว เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการยังได้รับความรู้และจัดทำแผนการเงิน เพื่อปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการด้านการเงินและภาระหนี้สินใหม่อย่างเป็นระบบ ทำให้เกษตรกรบางรายสามารถปรับตัวทั้งด้านการผลิตและบริหารจัดการด้านการเงินภายในครัวเรือนได้ ส่งผลต่อความสามารถในการชำระหนี้สินได้บางส่วน ถือเป็นการแบ่งเบา/บรรเทาหนี้สินที่มีอยู่ให้ลดน้อยลงได้

การปรับตัวด้านการผลิตของนางสมใจ ยังมีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ต้องใช้เงินลงทุนมาก และยังไม่ได้เป็นแหล่งรายได้ประจำ โดยเฉพาะในส่วนของแปลงผักนั้น นางสมใจมีเป้าหมายเพื่อนำมาใช้บริโภคในครัวเรือน ต้องการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน โดยกิจกรรมหลักคือการปลูกผักปลอดสารพิษ และการเลี้ยงไก่ ในขณะที่การทำนานั้น ลงทุนสูงกว่า และมีความเสี่ยงสูง (นางสมใจ ปลื้มอ่อน เกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท)

แม้ว่าที่ดินของนางสอาดจะถูกขายทอดตลาด แต่นางสอาดก็พยายามปรับเปลี่ยนการผลิตของตนเอง เพื่อให้สามารถมีรายได้จากในสวน มีการติดตั้งระบบน้ำบาดาล เพื่อลดปัญหาผลกระทบจากภัยแล้ง การเน้นปลูกพืชที่ไม่ต้องมีการจัดการมากนัก และเป็นพืชที่มีอายุเก็บเกี่ยวสั้น เช่น ข่า ตะไคร้ กล้วย และผักสวนครัว รวมถึงการปลูกไม้ผลยืนต้น นางสอาดก็ได้ทยอยปลูกส้มโอ และมะม่วง แต่ยังมีจำนวนไม่มาก (นางสอาด ไข้วคำ เกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท)

จะเห็นว่านางประเสริฐมีรายได้มากกว่ารายจ่าย โดยมีรายได้หลักจากกิจกรรมการเกษตรในแปลงของตนเอง ซึ่งมีรูปแบบของการผสมผสาน ทั้งการทำนา การปลูกถั่ว และการแปรรูป มีการจัดการแรงงานได้เป็นอย่างดี แต่การทำเกษตรโดยอาศัยการจ้างแรงงานนั้นก็ทำให้ต้องลงทุนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งนางประเสริฐได้กู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นเงินจำนวน 18,000 สำหรับมาใช้เป็นเงินลงทุนในการทำนาและปลูกถั่ว โดยใช้โฉนดที่บ้าน 2 ไร่ เป็นหลักทรัพย์ค้ำประกัน นางประเสริฐบอกว่า หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวและถั่วเสร็จแล้วก็นำเงินต้นและดอกเบี้ยชำระ เมื่อจะเริ่มทำนารอบใหม่ก็จะไปกู้ใหม่ **“ตอนนี้หนี้ถั่วอยู่หมื่นแปด ขยายถั่วเสร็จก็ไปจ่าย ทำนาก็ไปเอาใหม่”**

ด้วยวงเงินกู้ที่ไม่สูงมาก วัตถุประสงค์หลักเพื่อนำมาลงทุนในการทำเกษตร ที่นางประเสริฐมีความสามารถในการชำระหนี้ได้ และผลตอบแทนจากกิจกรรมการเกษตรยังมียอดต่อเนื่อง ทำให้นางประเสริฐยังคงมีเครดิตในการขอกู้จากธนาคาร ในลักษณะนี้หนี้สินของนางประเสริฐจึงอาจจะไม่ใช่ภาระ แต่เป็นโอกาสในการลงทุนของนางประเสริฐในการที่จะได้รับผลตอบแทนที่ดีจากการปลูกถั่ว ซึ่งแม้จะมีความเสี่ยงจากปัญหาโรคแมลง แต่นางประเสริฐก็ลดความเสี่ยงด้วยการเพิ่มการลงทุนในการกำจัดศัตรูพืชของถั่วและการใช้ปุ๋ยบำรุงดิน เพื่อเพิ่มผลผลิต (นางประเสริฐ แยมหลง เกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท)

ส่วนที่ 5

ปัจจัยเอื้อ/ข้อจำกัด/ข้อเสนอ แนะเพื่อการพัฒนาต่อเนื่อง

การพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตเพื่อสุขภาวะของชาวนาที่มีหนี้สินเป็นตัวชี้วัดหนึ่งในการจัดทำโครงการพัฒนาศักยภาพชาวนาเพื่อสร้างแหล่งอาหารปลอดภัยและสุขภาวะที่ดีของชุมชนชาวนาและผู้บริโภค (2564-2565) เป็นการส่งเสริมเกษตรกรให้ปรับเปลี่ยนวิธีคิดและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตจากเกษตรเคมีสู่การผลิตเกษตรอินทรีย์ เพื่อลดต้นทุนการผลิตที่สูงโดยไม่จำเป็น ไม่ว่าจะเป็นต้นทุนจากการใช้ปุ๋ยเคมี ต้นทุนยากำจัดศัตรูพืช/แมลง ซึ่งนับวันยิ่งเพิ่มสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นอกจากนี้ยังส่งเสริมให้เกษตรกรได้ต่อยอดอาชีพเกษตรกรรมของตนเอง อาทิ การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้า และส่งเสริมให้เป็นผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรอินทรีย์สำหรับเกษตรกรที่มีความพร้อม และเป้าหมายสูงสุด คือ เกษตรกรจะมีแหล่งอาหารปลอดภัยไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และกระจายสู่ผู้บริโภคในท้องถิ่น และผู้บริโภคทั่วไปที่มีแนวคิดในการรักษาสภาพ

เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ เป็นเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินในภาวะปกติและภาวะวิกฤต กล่าวคือ มีเกษตรกรบางส่วนที่มีหนี้สินและมีความสามารถในการชำระคืนได้ตามเวลา ในขณะที่มีเกษตรกรบางส่วนมีความยากลำบากในการผ่อนชำระคืน และมีโอกาสเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดินทำกิน หรือเกษตรกรบางรายอยู่ระหว่างการดำเนินคดี ดังนั้นกระบวนการและเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตนั้น จึงเป็นกระบวนการที่เน้นการส่งเสริมศักยภาพเกษตรกรและมีความเข้มแข็งในการต่อสู้เพื่อบรรเทาภาระหนี้สิน หรือทำให้ภาระหนี้สินหมดไป ภายใต้การประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือการต่อยอดอาชีพเดิม ซึ่งเป็นความเชี่ยวชาญของเกษตรกรอยู่แล้ว

กระบวนการและเครื่องมือเป็นปัจจัยสำคัญในการส่งเสริมศักยภาพเกษตรกร เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรมการผลิต รวมถึงการต่อยอดอาชีพเดิม และการยกระดับเป็นผู้ประกอบการธุรกิจเกษตรอินทรีย์ เป็นกระบวนการและเครื่องมือที่ทำให้เกษตรกรเกิดการคิด ทบทวน และวิเคราะห์ตนเองด้านการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จนกระทั่งเกิดการตกผลึกทางความคิด นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีคิดในการประกอบอาชีพ โดยโครงการจะหนุนเสริมองค์ความรู้ต่างๆ ตามความต้องการของเกษตรกร มีการติดตามประเมินผลและถอดบทเรียนร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการทำงานร่วมกันต่อไป

ซึ่งผลการดำเนินงาน พบทั้งปัจจัยเอื้อที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของเกษตรกร ข้อจำกัดหรือปัญหาอุปสรรค รวมทั้งข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ดังต่อไปนี้

5.1

เกษตรกรที่มีหนี้สินวิกฤตเป็นทั้ง ปัจจัยเอื้อต่อความสำเร็จและเป็นปัญหาอุปสรรค

กลุ่มเป้าหมายหลักของโครงการ คือ เกษตรกรที่มีภาระหนี้สิน ซึ่งเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการมีทั้งเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินที่สามารถผ่อนชำระคืนได้และเกษตรกรที่มีความยากลำบากในการผ่อนชำระคืน ซึ่งประสบการณ์การดำเนินงานที่ผ่านมา ทำให้เห็นว่า เกษตรกรที่มีภาระหนี้สินไม่ว่าในภาวะวิกฤตหรือไม่วิกฤต ล้วนเป็นปัจจัยเอื้อต่อการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและวิธีการผลิตเกษตรเคมีสู่เกษตรอินทรีย์ รวมถึงการประกอบอาชีพเสริมรายได้ที่ต่อยอดวิธีคิดจากอาชีพเกษตรกรรมเดิม โดยเบื้องต้นเป็นความต้องการมีรายได้เพิ่ม เพื่อการชำระหนี้สินที่มี หรือเพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินทำกิน หรือแม้กระทั่งการซื้อที่ดินคืนกลับมา

ในทางตรงกันข้าม เกษตรกรที่มีภาระหนี้สินวิกฤต มีความต้องการการประกอบอาชีพหรือหารายได้ ที่ได้รับเงินเป็นก้อนและเพียงพอต่อการชำระหนี้หรือสามารถป้องกันการสูญเสียที่ดินได้ แต่การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์ หรือการประกอบอาชีพเสริมรายได้ที่ต่อยอดจากอาชีพเดิมนั้น ยังไม่สามารถสร้างรายได้ในจำนวนที่เพียงพอต่อการชำระหนี้สิน โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์นั้น ต้องลงทุนทั้งแรงกาย แรงใจ และมีระยะเวลาการปรับเปลี่ยนที่ผลผลิตลดลง รวมทั้งต้องมีแหล่งจำหน่ายผลผลิตที่แน่นอน นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรกรที่มีภาระหนี้สินในภาวะวิกฤตนั้นมีความทุกข์ เมื่อไม่สามารถชำระหนี้สินคืนได้ตามจำนวนและเวลาที่กำหนด หรือความทุกข์จากการที่กำลังจะสูญเสียทรัพย์สิน/ที่ดินทำกิน ทำให้การแก้ปัญหาตรงนี้มีความสำคัญและเร่งด่วนมากกว่าการปรับเปลี่ยนการผลิตหรือการประกอบอาชีพเสริม

ซึ่งกระบวนการทำงานกับกลุ่มเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินวิกฤตด้วยการตั้งเป้าให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิต/การประกอบอาชีพเสริม เป็นเป้าหมายแรก ดูจะไม่ได้ผลตามเป้าหมาย จึงควรเพิ่ม **“กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหานี้สินวิกฤต”** ก่อน (อาทิ การส่งเสริม/ให้ความรู้ด้านความสำเร็จในการแก้หนี้ การแก้หนี้โดยทีมสหวิชาชีพ ค้นหากรณีศึกษาเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินวิกฤต แต่สามารถแก้ไขสำเร็จด้วยการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต/การประกอบอาชีพเสริมรายได้ จัดเวทีเล็ก/ประชุมกลุ่มย่อย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์การเป็นหนี้และความสามารถในการชำระคืน เป็นต้น) แล้วค่อยตามด้วยกระบวนการที่โครงการกำหนดไว้ทั้ง 9 กระบวนการ/ขั้นตอน

นอกจากนี้การพัฒนาต้นแบบด้านการผลิตให้กับกลุ่มเกษตรกรที่มีหนี้สินวิกฤต อาจพิจารณาสิ่งต่อไปนี้ประกอบการทำงาน อาทิ

- มีการประกันราคาผลผลิต เพื่อสร้างความมั่นใจให้เกษตรกรที่ต้องการปรับเปลี่ยนการผลิต ซึ่งมูลนิธิเคยมีประสบการณ์ดำเนินการมาบ้างแล้ว
- มีการขยายช่องทางการจัดจำหน่ายผลผลิต โดยเฉพาะการตลาดแบบพรีออเดอร์ที่มีการผลิตตามจำนวนการสั่งซื้อ หรือการตลาดองค์กรที่มีการสั่งซื้อสินค้าครั้งละจำนวนมาก
- มีการแบ่งพื้นที่บางส่วนเพื่อทดลองผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ เพื่อลดความเสี่ยง และสร้างความมั่นใจในผลผลิตที่ได้
- มีเกษตรกรตัวอย่าง และเกษตรกรรายอื่นร่วมเรียนรู้ เพื่อสร้างความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต
- มีแปลงสาธิตบนพื้นฐานภูมิปัญญา ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร รวมทั้งการนำเทคโนโลยี นวัตกรรม มาช่วยส่งเสริมการผลิต

การประกันราคาผลผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อสร้างความเชื่อมั่นกับชาวนาที่เข้าร่วมโครงการ

การศึกษาข้อมูลสำคัญของเกษตรกรต้องมีการศึกษาทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ และต้องศึกษาทั้งก่อนและหลังการดำเนินงานโครงการ

กระบวนการศึกษาข้อมูลสำคัญของเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการ เป็นปัจจัยเอื้อที่สำคัญเพื่อนำไปสู่การจัดกิจกรรม/กระบวนการทำงานให้เหมาะสม เพื่อหวังผลแรกในการปรับเปลี่ยนวิธีคิดของเกษตรกร ซึ่งโครงการเน้นการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณด้วยการใช้แบบสอบถามและให้คณะทำงานในพื้นที่เป็นผู้สัมภาษณ์เกษตรกรรายบุคคล

ซึ่งการใช้แบบสอบถามในการศึกษาข้อมูลสำคัญของเกษตรกรกลายเป็นข้อจำกัดของการศึกษาข้อมูลเชิงปริมาณที่จะทำให้ไม่ได้ข้อมูลเชิงลึก โดยเฉพาะปัญหาความซับซ้อนของภาระหนี้สินของเกษตรกร หรือปัญหาข้ออื่น ๆ ภายในครอบครัวที่อาจมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของการก่อให้เกิดหนี้สินในภาวะวิกฤต ดังนั้นการศึกษาข้อมูลสำคัญของเกษตรกรโดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพ (อาทิ สัมภาษณ์ระดับลึก หรือสนทนากลุ่ม) จะช่วยให้รู้ข้อมูลเชิงลึกและทราบความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับปัญหาอื่น ๆ และนำไปสู่การทำกิจกรรมที่เหมาะสมกับเกษตรกร

นอกจากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพทางการเงิน ความมั่นคงในการประกอบอาชีพ ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่ออาชีพ และแนวทางพัฒนาอาชีพ และความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ ซึ่งเป็นประเด็นที่โครงการได้ศึกษาอยู่แล้วนั้น ควรมีการศึกษาเชิงคุณภาพในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร อาทิ ทุนทางสังคม ศักยภาพของเกษตรกรและพื้นที่ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและหนี้สิน รวมทั้งความต้องการของเกษตรกร

นอกจากนี้ ต้องมีการศึกษาลักษณะเฉพาะของเกษตรกร/กลุ่ม ให้ชัดเจน ตัวอย่างเช่น เกษตรกรที่มีหนี้ในภาวะวิกฤต ยังมีความวิตกกังวล

กับหนี้สินที่อาจจะอยู่ในกระบวนการเร่งรัดหนี้และ
เสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดินที่ทำกิน หรือไม่มีโอกาส
ชำระหนี้สินคืนได้ การส่งเสริมให้พัฒนาอาชีพ
เกษตรกรรมเดิมหรือการประกอบอาชีพเสริม อาจ
ไม่ได้รับความสนใจหรือใส่ใจ เนื่องจากเป็นรายได้
ที่ไม่เพียงพอต่อการใช้หนี้สิน ดังนั้นควรมีการ
ศึกษาข้อมูลเชิงลึกกับเกษตรกรกลุ่มนี้ เพื่อค้นหา
และเชื่อมโยงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเป็นหนี้สิน
โดยเฉพาะปัจจัยส่วนบุคคลและวิธีคิดต่อการเป็น
หนี้สิน และปัจจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งควรศึกษา
ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพควบคู่กัน

ข้อมูลสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ ควรมีการจัดเก็บทั้งก่อนและหลังการดำเนิน
งานโครงการ เนื่องจากสามารถนำมาใช้ประโยชน์ทั้งการวางแผนการจัดทำ
กิจกรรมให้เหมาะสมกับเกษตรกร และยังสามารถนำผลการศึกษามาเปรียบ
เทียบก่อนและหลัง เพื่อทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการดำเนิน
โครงการ

สภาพปัญหาของชาวนาและเกษตรกรที่มีความแตกต่างกัน

และควรมีการจำแนกและวิเคราะห์กลุ่มเกษตรกรออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มเกษตรกรที่อยู่ในภาวะหนี้สินวิกฤต และกลุ่มเกษตรกรที่ไม่มีภาระหนี้สิน/มีความสามารถในการชำระหนี้สินคืนได้ เพื่อใช้ในการประเมินและวิเคราะห์ความสำเร็จ ปัญหาอุปสรรค และแนวทางการดำเนินงานต่อไปในอนาคต

5.3

เครื่องมือ “กราฟชีวิต” วิเคราะห์ตนเอง 8 ด้าน เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสทบทวนตัวเอง

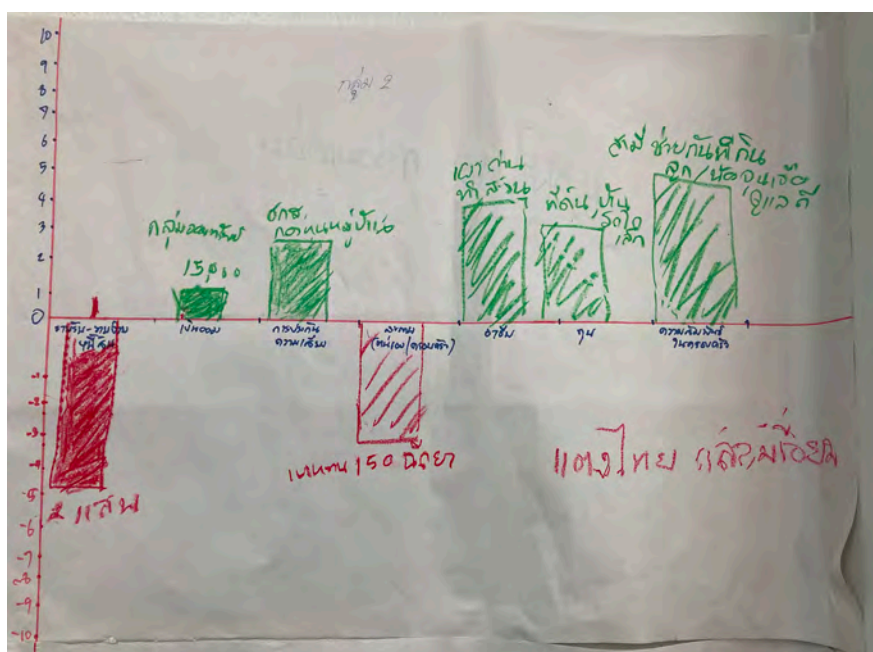
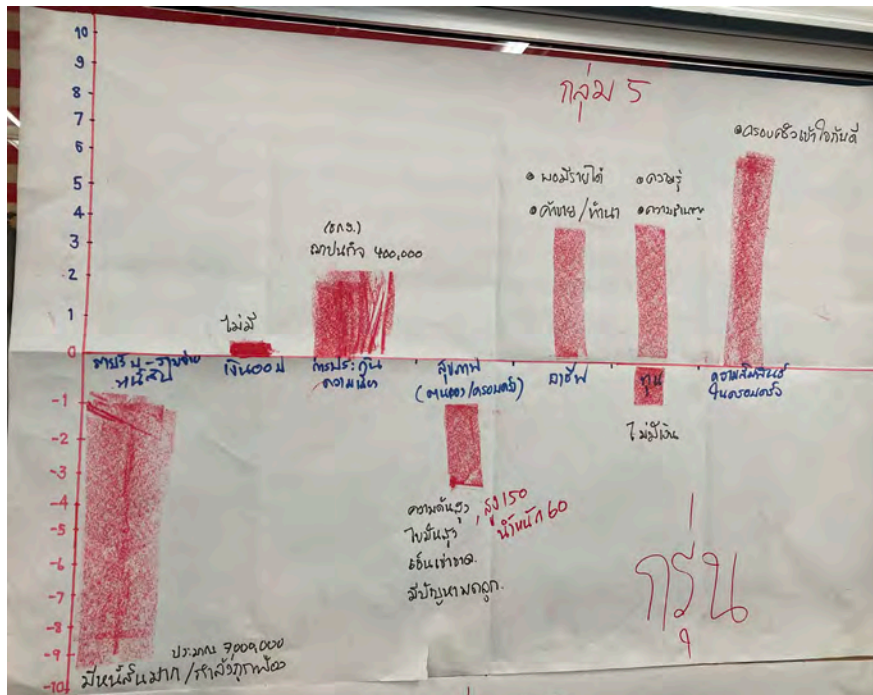
จากประสบการณ์การทำงานของมูลนิธิที่ผ่านมา พบว่า เกษตรกรบางรายไม่เคยทราบสถานะหนี้สินของตนเองว่ามีเท่าไร เป็นเงินต้นเท่าไร เป็นดอกเบี้ยเท่าไร ไม่เคยคิดแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ มีความท้อแท้กับภาระหนี้สิน ขาดทางเลือก ฯลฯ สิ่งเหล่านี้นำไปสู่ความท้อถอยในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่

การใช้ **“กราฟชีวิต”** วิเคราะห์ตนเอง 8 ด้าน เป็นเครื่องมือที่ดีในการทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสได้ทบทวนตัวเองในมิติต่างๆ ของชีวิต 8 มิติ (อาชีพ รายรับ/รายจ่าย หนี้สิน เงินออม ต้นทุน การประกันความเสี่ยง สุขภาพ และครอบครัว) รวมทั้งทำให้เกษตรกรสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ชีวิตในด้านต่างๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหา

นอกจากนี้การใช้เครื่องมือกราฟชีวิต เป็นการดำเนินการโดยใช้กระบวนการกลุ่ม การสะท้อนปัญหาและแนวทางแก้ไขของเกษตรกรแต่ละรายนั้น อาจเป็นเสมือนกระจกสะท้อนชีวิตหรือเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาให้กับเพื่อนเกษตรกรคนอื่นๆ ได้ รวมทั้งเป็นการสร้างพลังบวกในการมองว่าสิ่งที่ตนเองกำลังเผชิญนั้น ยังมีเพื่อนเกษตรกรหลายคนที่มีเผชิญปัญหาเช่นเดียวกัน ทำให้ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว หรือท้อถอย แต่กลับมามีพลังบวกที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่อไป

ดังนั้นเครื่องมือ “กราฟชีวิต” ควรมีการนำมาใช้ต่อไปอย่างต่อเนื่อง และนำมาใช้เป็นระยะ ต่อเนื่อง จะทำให้เกิดการทบทวนตัวเองในมิติต่างๆ และนำไปสู่การวางแผนชีวิตใหม่ ในมิติและมุมมองใหม่ๆ

ตัวอย่างกราฟชีวิตของเกษตรกรที่มีหนี้สิน

เครื่องมือ “แผนธุรกิจเพื่อชุมชน (Community Business Model Canvas: CBMC)” เป็นเครื่องมือที่เหมาะสมในการจัดทำแผนธุรกิจที่เกษตรกรคิดขึ้นมาใหม่ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรได้

เครื่องมือ “**แผนธุรกิจเพื่อชุมชน (CBMC)**” เป็นเครื่องมือเพื่อช่วยให้เกษตรกรได้คิดและวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการทำธุรกิจอย่างเป็นระบบ รอบด้าน ตั้งแต่การวิเคราะห์จุดขายของผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ วิเคราะห์ลูกค้า การตลาด ต้นทุน ฯลฯ และนำไปสู่การจัดทำแผนปฏิบัติการ และลงรายละเอียดในแผนปฏิบัติการ เป็นการวิเคราะห์การจัดทำธุรกิจตั้งแต่ต้นน้ำจนกระทั่งปลายน้ำ อย่างเป็นระบบ

ซึ่งการจัดทำแผนธุรกิจนี้ อาจเป็นเรื่องใหม่ของเกษตรกรหลายรายที่เพิ่งเคยจัดทำขึ้นเป็นครั้งแรก และเกษตรกรหลายรายอาจคิดว่าการจัดทำแผนธุรกิจนี้ ต้องจัดทำก็ต่อเมื่อมีการทำธุรกิจใหม่ แต่อันที่จริงแผนธุรกิจนี้เกษตรกรรายอื่นๆ ที่ยังไม่ได้คิดจะทำธุรกิจที่นอกเหนือจากการทำการเกษตรในรูปแบบเดิม ก็สามารถนำเครื่องมือนี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อเริ่มต้นคิดและวิเคราะห์การขายผลผลิตเดิมของตนเองอย่างเป็นระบบและนำไปสู่การพัฒนาผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ของตนเองได้ในที่สุด

ดังนั้นควรมีการใช้เครื่องมือนี้ต่อไป ทั้งเกษตรกรที่ต้องการพัฒนาธุรกิจใหม่และเกษตรกรที่ต้องการพัฒนาผลผลิต/ผลิตภัณฑ์เดิมของตนเอง เพื่อสร้างการแข่งขันในตลาดและนำไปสู่การพัฒนาผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ของตนให้ดียิ่งขึ้น และสามารถนำแผนธุรกิจนี้มาใช้เป็นระยะ เพื่อทบทวนและพัฒนาการทำธุรกิจของตนเองอย่างต่อเนื่อง

5.5

การติดตามประเมินผลแบบเสริมพลัง (Empowerment) ทำให้เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง บนฐานทุน ศักยภาพ และภูมิปัญญาของเกษตรกร

โครงการได้กำหนดให้มีกระบวนการติดตามประเมินผลและถอดบทเรียนการดำเนินงานร่วมกับเกษตรกรเป็นระยะต่อเนื่อง รวมทั้งเมื่อสิ้นสุดโครงการ เพื่อเป็นการพัฒนาปรับปรุงการดำเนินงาน การประเมินความสำเร็จของโครงการ ปัญหาอุปสรรค และแนวทางการดำเนินงานต่อไปในอนาคต

ซึ่งการติดตามประเมินผลและถอดบทเรียน เป็นกระบวนการที่โครงการจัดขึ้นแบบมีส่วนร่วมกับเกษตรกร กลุ่มผู้ได้รับประโยชน์ และภาคีเครือข่าย ทั้งการพบปะพูดคุยแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การประเมินตนเอง หรือการจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งนับว่าเป็นกระบวนการและเครื่องมือที่ดีในการนำไปสู่การเรียนรู้และพัฒนาาร่วมกันตลอดระยะเวลาโครงการและการทำงานต่อเนื่องต่อไปในอนาคต

แต่อย่างไรก็ตาม หากสามารถเพิ่มกระบวนการ/เครื่องมือในการเสริมพลัง (Empowerment) ให้กับเกษตรกรเป็นระยะอย่างต่อเนื่อง ภายใต้ทุนทางสังคม ศักยภาพ และภูมิปัญญาของเกษตรกรและพื้นที่ ยิ่งจะทำให้เกษตรกรเกิดความมั่นใจและรู้สึกมีคุณค่าในการเปลี่ยนแปลงการผลิต เป็นการต่อยอดสิ่งที่เกษตรกรมีอยู่ สร้างความภาคภูมิใจ และการตกผลึกทางความคิด นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนในที่สุด

ตารางที่ 2

สรุปปัจจัยเอื้อ/ปัจจัยความสำเร็จ

ข้อจำกัด/ปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาต่อเนื่อง

ตารางที่ 2 สรุปปัจจัยเอื้อ/ปัจจัยความสำเร็จ ข้อจำกัด/ปัญหาอุปสรรค และข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาต่อเนื่อง

ประเด็น	ปัจจัยเอื้อ/ปัจจัยความสำเร็จ	ข้อจำกัด/ปัญหาอุปสรรค	ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนาต่อเนื่อง
1. เกษตรกรที่มีภาระหนี้สินวิกฤต	- มีความต้องการการเปลี่ยนแปลงการผลิต/อาชีพเสริม เพื่อลดต้นทุน/ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ และสามารถชำระหนี้สินได้	- มีความต้องการการเปลี่ยนแปลงการผลิต/อาชีพเสริมที่สามารถสร้างรายได้ก่อนใหญ่และเพียงพอต่อการชำระหนี้	อาทิ - จัดให้มีตลาดแบบพรีออเดอร์ที่มีการผลิตตามจำนวนการสั่งซื้อหรือการตลาดองค์กรที่มีการสั่งซื้อสินค้าครั้งละจำนวนมาก - มีแปลงสาธิตบนพื้นฐานภูมิปัญญา ความเชี่ยวชาญของเกษตรกร รวมทั้งการนำเทคโนโลยี นวัตกรรม มาช่วยส่งเสริมการผลิต - มีเกษตรกรตัวอย่าง และเกษตรกรรายอื่นร่วมเรียนรู้ เพื่อสร้างความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต
2. การศึกษาข้อมูลสำคัญของเกษตรกรเชิงปริมาณด้วยแบบสอบถาม	- เป็นข้อมูลสำคัญที่นำมาจัดทำแผนกิจกรรมที่เหมาะสมกับเกษตรกร	- ขาดข้อมูลเชิงลึกทั้งข้อมูลสำคัญของเกษตรกรที่จัดเก็บเพียงเชิงปริมาณ และยังขาดข้อมูลสำคัญ	- ควรมีการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพเพิ่มเติมด้วยการ

ประเด็น	ปัจจัยเอื้อ/ปัจจัยความสำเร็จ	ข้อจำกัด/ปัญหาอุปสรรค	ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา ต่อเนื่อง
		อื่นๆ อาทิ ทุนทางสังคม ศักยภาพของเกษตรกรและพื้นที่ ปัญหาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและหนี้สิน รวมทั้งความต้องการของเกษตรกร ยังขาดการจำแนกเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินวิกฤต และเกษตรกรที่สามารถชำระหนี้สินคืนได้/ไม่มีหนี้สิน เพื่อวิเคราะห์ความแตกต่างของปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง หรือวิเคราะห์แตกต่างของความ ต้องการ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เป็นต้น	สัมภาษณ์ระดับลึก หรือสนทนากลุ่ม เป็นต้น ควรมีการศึกษาเชิงคุณภาพในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร อาทิ ทุนสังคม ศักยภาพของเกษตรกรและพื้นที่ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและหนี้สิน รวมทั้งความต้องการของเกษตรกร ควรวิเคราะห์จำแนกตามลักษณะสำคัญของเกษตรกร เช่น การจำแนกเกษตรกรที่มีภาระหนี้สินวิกฤต เกษตรกรที่มีหนี้สินแต่สามารถชำระคืนได้ หรือเกษตรกรที่ไม่มีหนี้สิน ควรมีการเก็บข้อมูลก่อนและหลังดำเนินโครงการ เพื่อเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงก่อนและหลังการดำเนินโครงการ
3. เครื่องมือ "กราฟชีวิต" วิเคราะห์ตนเอง 8 ด้าน	เป็นเครื่องมือที่ทำให้เกิดการทบทวน/วิเคราะห์ตัวเองในมิติต่าง ๆ และนำไปสู่การแก้ปัญหาของตนเอง	ยังไม่พบ	ควรมีการนำเครื่องมือนี้มาใช้ต่อไป และมีการใช้เครื่องมือกราฟชีวิตเป็นระยะ เพื่อทบทวนตัวเองว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร
4. เครื่องมือแผนธุรกิจเพื่อชุมชน (Community Business Model Canvas: CBMC)	เป็นการทำให้เกิดการคิดอย่างเป็นระบบในการทำธุรกิจของเกษตรกร และมองอย่างรอบด้าน	ยังไม่พบ	ควรมีการนำเครื่องมือนี้มาใช้ต่อไป และมีการใช้อย่างต่อเนื่องเป็นระยะ เพื่อทบทวนและพัฒนาธุรกิจของตนเองให้ทันสมัยและแข่งขันได้
5. การติดตาม ประเมินผล และถอดบทเรียน	- การพบปะพูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับเกษตรกร เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแก้ไขปัญหาาร่วมกัน - มีการประเมินความสำเร็จของตนเอง - มีการจัดเวทีถอดบทเรียน	ยังขาดการติดตามประเมินผลแบบเสริมพลัง (Empowerment)	ควรเพิ่มกระบวนการ/เครื่องมือในการติดตามประเมินผลเพื่อเสริมพลัง (Empowerment) เป็นระยะต่อเนื่อง ภายใต้แนวคิดทุนทางสังคม ศักยภาพ และภูมิปัญญาของเกษตรกรและพื้นที่ ซึ่งจะก่อให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบและเห็นคุณค่าในตนเอง ในการเปลี่ยนแปลงการผลิต

เอกสารเผยแพร่ภายใต้โครงการพัฒนาศักยภาพชาวนา เพื่อสร้างแหล่ง
อาหารปลอดภัยและสุขภาวะที่ดี ของชุมชนชาวนาและผู้บริโภค

มูลนิธิชีวิตไท (Local Act)

ข้อมูลเพิ่มเติม www.landactionthai.org

www.facebook.com/LocalAct

